

T. C.
NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

KAZAK TÜRKÇESİNDEKİ EŞ ANLAMLI KELİMELERİN
YAPISI ÜZERİNE BİR İNCELEME

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Assylzat YERTAYEVA

Niğde
Aralık 2021

T.C.
NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

KAZAK TÜRKÇESİNDEKİ EŞ ANLAMLI KELİMELEİN
YAPISI ÜZERİNE BİR İNCELEME

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Assylzat YERTAYEVA

Danışman : Dr. Öğr. Üyesi Adem YELOĞLU
Üye : Dr. Öğr. Üyesi Erdiñç DEMİRAY
Üye : Dr. Öğr. Üyesi Marlen ADİLOV

Niğde
Aralık, 2021

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “Kazak Türkçesindeki Eş Anımlı Kelimelerin Yapısı Üzerine Bir İnceleme” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ve akademik kurallar çerçevesinde tez yazım kılavuzuna uygun olarak tarafımdan yazıldığını, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini ve çalışmanın içinde kullanıldıklarını, her yerde bunlara atıf yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Assylzat YERTAYEVA

ÖN SÖZ

“Kazak Türkçesindeki Eş Anlamlı Kelimelerin Yapısı Üzerine Bir İnceleme” adlı çalışmamıza konu olan Türk lehçelerinin Kuzey-Batı (Kıpçak) grubunda yer alan Kazak Türkçesi, konuşulduğu coğrafyanın büyüklüğü, kelime hazinesi, ifade yollarının zenginliği ile araştırmacıların her zaman dikkatini çekmiştir.

Bugüne kadar Türkiye’de Kazak Türkçesindeki eş anlamlı kelimeler yapı bakımından incelenmemiştir. Çalışmada Kazak Türkçesi grameri, dilbilimi sahasının bir konusu olan “Eş anlamlı kelimelerin yapısı” ele alınmış, Seydin Bizakov tarafından oluşturulan “Sinonimder Sözdigi” adlı eş anlamlı sözlükten örnekler seçilerek yapı bakımından incelenmeye çalışılmıştır.

Tez iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Kazak Türkleri, Kazak Türkçesi, Kazak Türkçesinin yazı dili oluşu, Kazakça Sözlükler, Eş anlamlı sözlükler hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölüm yani inceleme kısmında eş anlamlı kelimelerin Kazak Türkçesi gramerindeki yeri, adlandırılması, tanımı, eşanlamlı kelimelerin yapılışı ele alınmıştır.

Kazak Türkçesinden kelime aktarılırken mümkün olduğunca birebir aktarma yolu gözetilmiş, ancak birebir aktarmanın mümkün olmadığı durumlarda anlamına göre serbest aktarım yapılmıştır.

Bu çalışmanın hazırlanmasında bilgilerini ve zamanını benimle paylaşan danışmanım Dr. Öğr. Üyesi. Adem YELOĞLU’na teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca Dr. Öğr. Üyesi. Erdiñ DEMİRAY ve Prof. Dr. Hikmet KORAŞ’a ve bölümdeki emeği geçen bütün hocalarıma teşekkür ederim. Eğitimim sürecinde her zaman uzaktan veya yakından desteklerde bulunan aileme, ablam Perizat YERTAYEVA’ya ve bugünlere gelmemde büyük emekleri olan anne ve babama desteklerinden dolayı minnet borçluyum.

Assylzat YERTAYEVA

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ

KAZAK TÜRKÇESİNDEKİ EŞ ANLAMLI KELİMELERİN YAPISI
ÜZERİNE BİR İNCELEME

Yertayeva, Assylzat
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Tez Danışmanı: Dr.Öğr. Üyesi Adem YELOĞLU
Aralık 2021, 67 sayfa

Eş anlamlılık, bir kelimenin anlamını içeren başka bir kelime ya da kelime grubu olması halidir. İletişimin çok yaygın olmadığı dönemlerde farklı coğrafyalarda aynı anlama gelen farklı kelime veya kelime grupları çok fazladır. Eğitimin yaygın olmadığı, ortak edebi dilin yaygınlaşmadığı ve ağız grupları arasındaki iletişimin güçlü olmadığı geniş coğrafyalarda telaffuz ve söz varlığındaki çeşitlilik normaldir. Bu sebeple aynı anlama gelen pek çok kelime veya kelime grubunun olması ve bu söz varlığının sözlüklere alınması eş anlamlılık bağlamında bir zenginlik gibi görülebilir. Ancak Kazakistan özelinde ele aldığımızda bağımsızlığını elde edene kadar Rusçanın resmi dil ve edebiyat dili olarak yüksek statülü dil Kazakçanın ise alt statülü dil olarak algılanması gibi sebepler Kazak Türkçesinin edebi dil olarak gelişimini yavaşlatmıştır. Çarlık ve Sovyet dönemlerinde uygulanan kültür ve dil politikalarının sonucu olarak da aynı kelimenin bölgelere göre söylenişlerinin Kazak dili sözlüğüne alınması ile sözlüklerde yer alan ancak sadece fonetik farklılıklara dayanan sahte bir eş anlamlı sözcükler alanını ortaya çıkarmıştır.

Tezimizin konusu Kazak Türkçesindeki Eş Anlamlı Kelimelerin Yapısı Üzerine Bir İncelemedir. Çalışmada Kazak Türkçesinde Eş Anlamlı Kelimeler Sözlüğünden tespit edilen örnekler yapı bakımından incelenerek değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kazak Türkçesi, Kazakistan, eş anlam, eş anlamlı kelimeler, yakın anlam, yazı dili, eş anlamlı sözlük

ABSTRACT
MASTER'S THESIS

**A REVIEW ON THE STRUCTURE OF SYNONYMOUS WORDS IN KAZAKH
TURKISH**

YERTAYEVA, Assylzat
Turkish Language and Literary Department
Administration Supervisor: Dr. Öğr. Üyesi Adem YELOĞLU
December 2021, 67 pages

A synonym is another word or group of words or phrase that contains the same meaning of the word. In times when communication is not very common, there are too many different words or phrases that have the same meaning in different geographies. In large geographies where education and a common literary language is not widespread or the communication between dialect groups is not strong, the variation in pronunciation and vocabulary is normal. For this reason, the existence of many words or phrases that have the same meaning and the inclusion of this vocabulary in dictionaries can be seen as a richness in the context of synonymy. However, when we consider Kazakhstan in particular, the reasons such as the perception of Russian as the official language and literary language, and Kazakh as a low-status language, slowed down the development of Kazakh Turkish as a literary language until it achieved its independence. As a result of the cultural and language policies implemented in the Tsarist and Soviet periods, the pronunciation of the same word according to the regions was included in the Kazakh language dictionary, and a false synonymous field was revealed in the dictionaries but based only on phonetic differences.

The subject of our thesis is a review on the Structure of Synonyms in Kazakh Turkish. In the study, the samples determined from the Dictionary of Synonyms in Kazakh -Turkish were tried to be evaluated by examining them in terms of structure.

Keywords: Kazakh Turkish, Kazakhstan, synonym, synonymous words, close meaning, written language, synonym dictionary

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	vii
ÇALIŞMADA KULLANILAN ÇEVİRİYAZI İŞARETLERİ	viii
0. GİRİŞ	1
0.1. Kazaklar ve Kazakça Hakkında	2
0.1.2. Kazakçanın Yazı Dili Oluşu ve İlk Verilen Eserler	4
0.1.3. Kazakçanın Yazıldığı Alfabeler	5
0.2. Kazakça Sözlükler Hakkında	7
0.2.1. Genel Sözlükler	8
0.2.2. Özel Sözlükler	10
0.2.2.1. Eş Anlamlılar Hakkındaki Sözlükler	11
0.3. Kazakçada Eş Anlamlılık	12
I. İNCELEME	15
KAZAKÇADA EŞ ANLAMLILIK	15
I.1. Kazakçada Eş Anlamlılık Terimi Hakkındaki Değerlendirmeler	15
I.2. Kazak Türkçesinde Eşanlamlı Kelimelerin Oluşum Yolları	17
I.2.1. Eş Anlamlı Basit Kelimeler.....	21
I.2.1.1. Eş Anlamlı Basit Fiiller	21
I.2.1.1.1. Basit Karşılığı Türemiş Olan Fiiller	22
I.2.1.1.2. Eş Anlamlısı Alıntı Olan Fiiller	26
I.2.1.2. Eş Anlamlı Basit İsimler.....	28
I.2.1.2.1. Basit Karşılığı Türemiş Olan İsimler	29

I.2.1.2.2. Eş Anlamlısı Alıntı Olan İsimler	32
I.2.2. Eş Anlamlı Türemiş Kelimeler	34
I.2.2.1. Eş Anlamlı Türemiş Fiiller	37
I.2.2.2. Eş Anlamlı Türemiş İsimler	43
I.2.3. Eş Anlamlı Birleşik Kelimeler	49
I.2.3.1. İki Fiilden Oluşan Eş Anlamlı Birleşik Fiiller.....	49
I.2.3.1.1. Fiil+Fiil Şeklinde Olan Eş Anlamlı Birleşik Fiiller	50
I.2.3.1.2. İsim+Fiil Şeklinde Olan Eş Anlamlı Birleşik Fiiller	51
I.2.3.1.3. Birleşik Fiil Karşılığı Tek Bir Kelime Olan Eş Anlamlı Kelimeler	52
I.2.3.2. İki İsimden Oluşan Eş Anlamlı Birleşik İsimler	53
I.2.3.2.1. Bir Çekim Eki Almadan Birleşen Eş Anlamlı Birleşik İsimler	56
I.2.3.2.2. Bir Çekim Eki Alarak Birleşen Eş Anlamlı Birleşik İsimler	58
I.2.3.2.3. Birleşik İsim Karşılığı Tek Bir Kelime Olan İsimler.....	59
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	59
KAYNAKÇA.....	64

KISALTMALAR

- age. : Adı geçen eser
- Ar. : Arapça
- C. : Cilt
- DS : Diyaketoloji Sözlü
- DLTD : Divanu Lgati't-Türk Dizini
- Far. : Farsça
- KS : Kazak Sözlü
- KÄTS : Kazak Ädebi Tilinin Sözdigi
- KDKES: Kazak Dilinin Kısa Etimolojik Sözlü
- Rus. : Rusça
- s. : Sayfa
- S. : Sayı
- QTTS : Qazaq Tiliniñ Tüsindirme Sözdigi
- Yay: : yayın
- ev: : Çeviren

ÇALIŞMADA KULLANILAN ÇEVRIYAZI İŞARETLERİ

Kazak Kiril Alfabetesi	Çevriyazı İşaretleri
А а	A a
Ә ә	Ä ä (açık e)
Б б	B b
В в	V v
Г г	G g
Ғ ғ	Ğ ğ (Türkiye Türkçesi'nden daha sert)
Д д	D d
Е е	Ye ye
Ё ё	Yo yo
Ж ж	J j
З з	Z z
И и	I, i/Iy, iy; Iy, iy
Й й	Y y
К к	K k (ince k)
Қ қ	Q q (kalın k)
Л л	L l
М м	M m
Н н	N n
Ң ң	Ñ ñ (ng; nazal)
О о	O o
Ө ө	Ö ö
П п	P p
Р р	R r
С с	S s
Т т	T t
У у	U, ü/Uw, uw; Üw, üw; v,
Ү ү	U u
Ұ ұ	Ü ü
Ф ф	F f
Х х	X x (sert h)
Һ һ	H h
Ц ц	TS, ts
Ч ч	Ç ç
Ш ш	Ş ş
Щ щ	ŞÇ şç
Ъ ъ	" (serleştirme işareti)
Ы ы	I ı
І і	İ i
Ь ь	' (inceltme işareti)
Э э	E e (kapalı e)
Ю ю	Yu, yu
Я я	Ya, ya

0. GİRİŞ

Kazak Türkçesinde eş anlamlı kelimelerin çokluğu genç bir yazı dili olması ile izah edilebilir. Bu genç yazı dili Sovyetler Birliği döneminde ulusal bir dil olarak kabul edilse de siyasi, ekonomik, kültürel ve ideolojik olgular dilin kullanılması ve işlenmesinin önünü keserken Kazak halkı bilinçli bir şekilde Rusça kullanmaya yönlendirilmiştir. Bu şekilde ortak bir eğitim programı ve süreci içinde dilin işlenmemesi ve toplumun aydınlarının iki dilli oluşu Kazak Türkçesi için ortak bir edebi dilin gelişimini engellerken, Kazak Türkçesinin yazı dili olarak daha az kullanılması, yazarların sözcük seçiminde ortaklaşmamış yöresel kelimeleri yaygın kullanmaları çok fazla eş anlamlı kelime veya kelime grubundan birisinin baskın olmasını engellemiştir.

1991 yılında bağımsızlığını kazanan Kazakistan'da da eski anlayışın kısmen devam ettiği gözlenmektedir. Hala Rusça eğitim veren okullar rağbet görmekte olup Kazak Türkçesi Kazaklar tarafından da ikinci sınıf bir dil veya yerel dil muamelesi görmektedir. Bu anlayış Kazakçanın bir yazı dili ve edebi dil olarak gelişmesinin önündeki en büyük engeldir.

Kazakçadaki eş anlamlı kelimelerin çokluğunun bir diğer sebebi okullarda kullanılan sözlüklerde pek çok eş anlamlı kelimelere yer verilmesidir. Çok geniş bir coğrafyadaki bütün kelimeleri yaşatmaya çalışmak sözlüğü bir yazı dili sözlüğü olmaktan çıkarıp bir ağızlar sözlüğü haline getirmektedir. Bunu, bir kullanım sıklığı sözlüğünün olmaması ile de ilişkilendirmek mümkündür. Kelimeler hakkında yapılacak bir kullanım sıklığı çalışması, eş anlamlılar arasından en sık kullanılan kelime veya kelimelerin sözlüğe alınması daha az kullanılanların yazı dili sözlüğünden çıkarılmasını beraberinde getirecektir. Yazı dili sözlüğüne alınmayan kelimeler ağız sözlüklerinde mutlaka varlığı devam ettirecektir fakat diğer kelimelerin baskınlığın artırmak ve sözlüğü sadeleştirmek için böyle bir seçimin yapılması şarttır.

Yazı dilinin gelişmesi, devletin bütün yazışmalarının Kazakça ile yapılması, temel eğitim ve yükseköğretim kademesinde Kazakçanın eğitimi ve bilim dili olarak kullanılması eş anlamlı kelimelerin sadeleşmesi ile yakından ilgilidir.

Eş anlamlı kelimeler ve eş anlamlılık hakkında yapılacak akademik çalışmalar, Kazak Türkçesinin bir devlet ve yazı dili olarak gelişmesinde mutlaka dikkat çekici ve yol gösterici olacaktır.

Kazak Türkçesinin hem devlet dili hem de yazı dili olarak gelişmemesinde şimdiye kadar kullanılan farklı alfabelerin olması, alfabedeki işaretlerin sık sık değiştirilmesi ve sık sık imlaya müdahale de etkili olmuştur diyebiliriz.

Her ne kadar bugün Kazakistan'da okuma yazma oranı yüzde yüze yakın olsa da Ahmet Baytursınu'nun Arap alfabesi hakkındaki düzenlemelerinin yapıldığı yıllarda bu oran çok düşüktü. Bu oranın düşüklüğünde Kazakların hayat tarzının ve bu hayat tarzını doğuran coğrafi şartların göz ardı edilmemesi gerekir. Bu günkü Kazakça hakkında yapılacak bütün çalışmalarda, değerlendirmelerde sağlıklı sonuçlar elde etmek için bunun dikkate alınması gerekir. Bu durum çalışmaya konu olan Kazakçadaki eş anlamlı kelimelerin yapısı üzerine yapılacak değerlendirme için de önemlidir.

0.1. Kazaklar ve Kazakça Hakkında

Türk Dünyası'nın önemli bir parçası olan ve Kıpçak Türklerinin mirasçısı olarak kabul edilen Kazak Türkleri kendilerine has tarihî, siyasî ve sosyo-kültürel süreçlerden geçmiş Türk topluluğudur.

Kazak kimliğinin Hun, Göktürk, Karahanlı ve Moğol idaresinde kalan Kıpçakların Altınorda devletinin dağılmasının ardından diğer Türk gruplarından bazı boyların da katılımı ile 15. yüzyıl sonlarından itibaren Kerey ve Canibek Han yönetiminde bugünkü Kazakistan coğrafyasını kapsayan bölgede oluşturdukları siyasî birlik etrafında ortaya çıktığı söylenebilir.

16. yüzyıl sonlarından itibaren "Ulu Cüz", "Orta Cüz" ve "Kişi Cüz" şeklinde örgütlenen Kazak Türkleri, 18. yüzyılın başlarına kadar Kalmuklarla mücadele ederken bu yüzyıldan itibaren başlayan Rus baskısına dayanamayıp 1731'de Küçük Cüz (Kesici, 2003:36), 1734 Orta Cüz ve 1738 Ulu Cüz'ün (Adigereev, 1951:92) yaşadığı coğrafya Çarlık Rusyasının işgaline uğramış ve bu boylar Rus hâkimiyetine boyun eğmek zorunda kalmışlardır (Gömeç, 2015: 96).

Kazak Türkleri Ruslar tarafından başlangıçta Kırgız olarak adlandırılmıştır. Kazak ve Kırgızları araştıran Aleksey Levşin, "Kazaklarla Kırgızların aynı isimle adlandırılmasının normal olduğunu; Rusların, Kazaklarla Kırgızları XVII. yüzyılda tanımaya başladıklarını, onlarla ilgili tam bilgi sahibi olamadıklarından onları birbirinden ayırmadığını" yazmaktadır. Kazak ve Kırgız tarihi hakkında bilgi veren Rus Ansiklopedileri'nin "Ural boyunda yaşayan konar-göçer halkları Kırgız diye

adlandırdıkları ve bunları iki gruba ayırdıkları tespit edilmektedir. Bu iki gruptan biri Karakırgız diğeri de Kırgız-Kazak ya da Kazak-Kırgız'dır (Levşin'den naklen Kalkan, 2006:36).

Kazak Türkleri Rus hâkimiyetinden kurtulmak için birçok kez girişimlerde bulunmasına rağmen başarılı olamamıştır.

1906'da başlayan Alaş hareketi, 1916'da partileşerek 1917 yılında Kazakistan'ın bağımsızlığını ilan etmiş, ancak üç yıllık direnişin ardından ülke yine Rus hâkimiyetine girmiştir (Nurpeyisov, 2007:114).

1924'te Sovyetler Birliğinin egemenliğı altında Özerk Kazakistan Sovyet Cumhuriyeti kurulmuş (Özkan, 2017:135), 1936'da statüsü değışerek Sovyetler Birliğinde varlığını sürdürmüştür (Devlet,1993:307). Kazakistan 1991 yılında Sovyetler Birliğinin dağılması ile 14 Aralık 1991'de bağımsızlığını ilan etmiştir (Tajin, 2007:175).

Kazak Türkçesi, Türk lehçeleri içerisinde en geniş sahada konuşulan lehçedir. Kazak Türkçesi bugün Kazakistan, Doğıu Türkistan, Özbekistan, Türkmenistan, Rusya, Türkiye ve çeşitli Avrupa ülkelerinde yaşayan Kazaklar tarafından konuşulmaktadır. Kazak Türkçesi; kuzeydoğıu kolu, güney kolu ve batı kolu olmak üzere üç kola ayrılmaktadır. Bunlardan kuzeydoğıu kolu çağdaş yazı dilinin temelini oluşturur. Kazak Türkçesi, Kazak boyunun hayat şartları içerisinde, serbest bir gelişme imkânı bulmuştur, söz varlığı öncelikle Türkçe asıllı kelimelerden oluşur. Türkçe kelimelerin dışında İslamiyet'in kabulü ile Arapça ve Farsçadan, Rus hâkimiyetinin yayılması ile de Rusçadan alıntılar yapılmıştır. (Alkaya ve Buran, 2013: 105)

Tarihi kökleri bakımından Kazak Türkçesi Tarih öncesi devir, Türklük devri ve Kazak dilinin eski tarihi olmak üzere üç dönemde ele alınmaktadır.

Tarih öncesi devir, Türk dilinin doğuşundan ilk yazılı belgelerine rastlanan 8.yüzyıla kadarki zamanı kapsar. Türk devri, Kazakça ile Moğolca arasındaki ortak unsurların ayrışmaya başladığı, Çağatay Türkçesinin ortaya çıktığı 15. yüzyıla kadarki zamanı kapsamaktadır. Kazak dilinin teşekkül devri ise, 15. yüzyıldan günümüze kadar süren Kazak Türklerinin Karakalpak ve Nogay Türkleri ile dil akrabalığı esasına göre oluşturduğu siyasi ve sosyal birliğin bozulması üzerine bu Türk toplulukları kendi dil ve kültür yapıları oluşturma çabası içerisinde girmiştir.

Kazak Karakalpak ve Nogay Türkçelerinin teşekkül etmeye başladığı 15. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına kadar bu topluluklar yazı dili olarak Çağatay Türkçesini kullanmışlardır (Özkan,2017: 137)

0.1.2. Kazakçanın Yazı Dili Oluşu ve İlk Verilen Eserler

Kıpçak Türkleri Türk dilinin tarihî süreci içerisinde 13-14/15. yüzyıllar arasında farklı coğrafyalarda Tarihî Kıpçak Türkçesi adı verilen bir yazı dilini kullanmıştır (Öner, 1998:21). Ancak bu yazı dili 15. yüzyıldan itibaren siyasî ve kültürel olgularla da bağlantılı olarak yerini bütün Orta Asya'nın müşterek edebî dili olan Çağatay Türkçesi'ne bırakmış (Çengel, 2017:31), Kazak Türklerinin çoğu ise yaşadıkları hayat tarzı gereği bu yazı dilini sınırlı çerçevede kullanmıştır.

Kazak Türkçesi, asırlarca Türkistan'da konuşulan bir Kıpçak ağızı olarak yaşadıktan sonra, ilk defa XIX. asırda yazı dili olma sürecine girmiştir. Kazakçayı ilk kez XIX. asrın ikinci yarısında N.İlminskiy gibi misyoner bilim adamları, Kiril alfabesiyle yazıya geçirmişlerdir. Bu yıllardan sonra Kazak Türkçesinin yine Kazaklar tarafından Arap harfleriyle yazılmaya devam etse de Kazak Türkçesinin tam anlamıyla bir “yazı dili” olma sürecine girmesini, Ahmet Baytursınulı'nın Kazak-Arap alfabesi hakkındaki çalışmalarının başladığı tarihten başlatabiliriz (Doğan, Koç, 2004: 9). 1929 yılında Kazak Türkçesinde kullanılan alfabenin zorla latin alfabesine geçmesinden sonra artık idare meseleye el atmaya başlamıştır. Bu değişim sürecinde Kazak Türkçesinin önceleri sağlam bir yazı dilinin olmaması, Kazak Türkçesinin alfabesini değiştirmeyi hedefleyen Ruslara büyük bir kolaylık sağlamıştır. Ruslar Kazaklara yapay olan bir yazı dili sunmuşlardır. Çok büyük bir toprak parçasına sahip Kazakistan'ın farklı bölgeleri arasındaki ağız farklılıkları, gerçekten çok azdır. Uzun bir yazı dili olma süreci yaşamış olan Kazak Türkçesinin Güney, Batı, ve Kuzeybatı olmak üzere üç ayrı ağız grubu bulunmaktadır. SSCB döneminde Kazak Türkçesinin yazı dili, Kuzey Kazak ağızları temeline yapılandırılmıştır (Özdemir, 2018:133).

Kazak Türkçesinin yazı dili haline gelmesi, XIX. yy. ikinci yarısına rastlar. Bu tarihe kadar ozanlar, şaşenler tarafından irticalen söylenen hikâye ve şiirlerle halk edebiyatı geleneğini sürdüren Kazakların yazılı edebiyatı, önceleri İslamiyet etkisi ile başlamış, sonra XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyıl başlarında ünlü şair Abay Qunanbayev ile milli edebiyat doğmuştur (Şirin, 2020: 286) Kazak Türklerinin yazılı edebiyatının ilk dönemi Abay zamanına ait olsa da onun gelişmesi XX. yüzyılın ilk on

yılında gerçekleşmiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki yazılı edebiyata Altınсарın, Şakarım, Köpeyuli, Ormanbetuli vs. katkıda bulunmuştur.

Kazak milli edebiyatının doğuşundan önce İlminskiy'nin çalışmaları ile başlayan Türkistan'ın ortak yazı dili Çağatayca yerine, Türk ağızlarından her birini yazı dili haline getirilmesi başarıya ulaşmış; böylece yüzyılın sonlarına doğru Kazak yazı dilinin ilk eserleri verilmeye başlanmıştır. İlminskiy tarafından 1862'de yayımlanan Kazak destanı “*Er Tarğın*” ve 1888-1902 arasında Çarlık idaresi tarafından çıkarılan “*Dala Vilayeti*” gazetesi Kazak Türkçesinin ayrı bir yazı dili haline getirilmesinde önemli görev üstlenmiştir. Kazak yazı dilinin ilk eserleri, Kazan, Orenburg, Ufa, St. Petersburg'da basılmıştır (Şirin, 2020: 285-286)

Kazak edebi dilinin tarihi, başlangıcı hakkında bilim adamları tarafından farklı görüşler mevcuttur. Kazak edebi dilinin başlangıcı hakkındaki görüşleri aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

G. Musabayev, A.Margulan ve B.Kenjebayev: Kazak edebi dilinin tarihini çok eskiye dayandırır, hatta Hun devletine kadar götürür;

K. Jumaliev ve M.Balakayev: Kazak edebi dilinin tarihini VIII. yüzyıldan başlatır;

K. Jubanov, N. Sayranbayev, S. Amanjolov ve Keñesbayev: XIX yüzyılın II. yarısında Kazak edebi dilin temelini Abay Kunanbayev ve İbray Altınсарın ile başlatırlar;

R. Sızdıqova, K. Ömirgaliyev, B. Abilkasimov, A.İskakov ve A. Qırışjanov: Eski edebi dili XVI-XVII. yüzyıldan, yeni yazı dilini ise XIX. yüzyılın II. yarısından itibaren başlatır;

T. Qordabayev ise: Kazak edebi dilini Ekim devriminden sonra başlatır (Sızdıq, 2010: 24).

0.1.3. Kazakçanın Yazıldığı Alfabeler

Bilgilere göre Türk tarihinin en az 4000 yıllık zaman dilimini kapsayan geçmişi bulunmaktadır. Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarında tarih boyunca geniş alanlara yayılarak değişik coğrafi bölgelerde devletler kuran Türkler, uzun süren savaşlar ve fethedilen topraklarda birçok toplulukları hâkimiyetleri altına almışlar ve onlarla kaynaşmışlar. Türkler, İslam dinine kadar çeşitli dinleri de kabul etmişler. Bu tip etkileşim sonucunda Türkler, dillerini korumanın yollarını çeşitli yazı sistemlerini

kullanarak aramışlar ve kullandıkları alfabeler de bu farklılıklardan etkilenmiştir (Şirin, 2020: 7-26)

Nadir (2015:787) “kültürel ve sosyal etkilere bağlı olarak alfabe değiştirme; din değiştirme veya dini etkilerle ve bağımsızlığın kaybedilmesine bağlı olarak alfabe değiştirmeler” şeklinde alfabe değiştirmenin sebeplerini sıralar.

Şirin, alfabe konusunu şu şekilde tanımlar: “*Alfabe, dil bilimi açısından sadece bir işaret sistemi olmasına rağmen, toplumların alfabe benimsemesine, bazen de onlara alfabe benimsetilmesine sadece inanç sistemlerin değil, ticari, siyasi, ve sosyal bazı olayların da yol açtığını belirtmek gerekir*” (2020:26) Aynı görüşü Gülmez’de (2006) savunur, ona göre “Türk topluluklarının alfabe değiştirmelerine yaşadıkları coğrafya, hâkim oldukları dini, siyasi ve kültürel şartları etkilemiştir.

Türklerin tarihte bıraktıkları alfabeler Göktürk, Soğut, Uygur, Brahmi, Tibet, Süryani-Estrangelo, Grek ve İbrani’dir. Günümüzde kullanılanlar ise Latin, Kiril ve Arap alfabesidir. (Şirin, 2020:25)

Kazak Türklerinin kullandığı alfabelerin tarihi oldukça renklidir. 1929 senesine kadar olan dönemde Arap alfabesine dayanan fakat farklı imlâ hususiyeti gösteren uygulamalar görülür: Çağatayca örneğinde yazılan en eski Arap harfli Kazakça metinlerin Osmanlı üslûbunda kaleme alındığı söylenebilir. Kazak Türkleri birinci sırada Arap harfli olup Tatarca ve Çağatayca’da kullanılan, Kazakçanın telaffuzunu aksettirmeyen bir alfabe kullanmışlardır. Bunun yanında Kazakçanın fonetik değerlerini kısmen aksettiren bir alfabe karşımıza çıkar. Yine Arap harflerini kullanan Kazak telaffuzunu yansıtan, konuşulduğu gibi yazılan fakat oldukça az sayıda matbu eserde uygulanan bir alfabe kullanılmıştır. Kazak Türkçesine geçmiş olan yabancı kelimeler ancak kulak vâsıtası ile geçmiş olduğundan, bunlar Kazak ses kaidelerine tamâmiyle uymuş bulunmaktadır. Kazakların kısmen ve bir dönem uyguladıkları, özellikle Gaspıralı İsmail’in yaygınlaştırdığı hece usûlüne dayanan ve Kazak lehçesinin farklılıklarını yazıda gösterebilen Arap alfabesi ise etkili ve uzun ömürlü olamamıştır (Kutalmış, 2004: 5).

Kazak Türkçesi, 1929 yılına kadar Arap alfabesiyle kaydedildikten sonra, 1929-1940 arasında Latin alfabesine geçilmiştir. Ancak Kazak Türkleri latinleşme hareketine en sert tepkiyi vermiş 1926 Bakü Türkoloji Kongresi’nde Arap alfabesinin terk edilmemesi yönünde oy kullanmışlardır. 1929 yılından itibaren Latin yazısı

Sovyetlerin baskısı ile zorunlu olarak Kazak Türkleri tarafından da kullanılmaya başlanmıştır. Latin alfabesi 1929-1940 yılları arasında bir kez reform geçirmek suretiyle kullanılmış ve yerini Kiril alfabesine bırakmıştır. 1940 yılında Kiril alfabesi kabul edilerek günümüze kadar kullanıla gelmiştir (Şirin, 2020: 299)

2000 yılında Kazakistan'ın ilk cumhurbaşkanı N. Nazarbayev Kazak kiril alfabesinin latin alfabesine değiştirilmesi konusunda bilim adamlarına talimat vermiştir. Günümüzde Kazak Türkçesi Latin alfabesine geçiş sürecindedir.

0.2. Kazakça Sözlükler Hakkında

Sözlük bilimi (lexicography) sözlük hazırlama yöntemleri üzerinde duran bilim dalıdır. Sözlük hazırlamak için, dildeki sözlere ve deyimleri toplamak ve bunları belli bir dizgeye göre sınıflandırmak gerekir. Sözlük hazırlama, sözlük biliminin çalışma sahasına girer (Ahanov,2008:187).

Bütün dillerde sözlüklerin türleri çoktur. Farklı ihtiyaçları karşılamak üzere hazırlandıkları için, sözlükler birkaç türe ayrılır.

Sözlüklerin bir türü dilin söz varlığının kaynağını, gelişmesini ve dilin devirlerini kapsadığı için tarihi sözlükler; başka bir türü ise günümüz dilinde genel ve sık kullanılan sözlere içerdiği ve bilgi verdiği için çağdaş sözlükler diye adlandırılır.

Sözlüklerin diğer bir türü dildeki bütün sözlere kapsayarak açıklama amacını güder. Böylesi sözlükler tam sözlükler diye adlandırılır. Sözlüklerin büyük bir kısmı dilin söz varlığındaki bütün sözlere değil, belli bir devirdeki sözlere veya söz varlığının belli bir bölümünü kapsayacak şekilde hazırlanır. Bu tip sözlükleri küçük sözlükler veya tam olmayan sözlük diye adlandırılır. Sözlüklerin bu türüne özel sözlükler de (terminolojik, eş anlamlılar, deyimler sözlüğü) dâhil edilebilir. Kısaca, sözlükleri dört gruba ayırmak mümkündür.

1. Sözlere kökeni ve anlam gelişmesiyle ilgili bilgi veren sözlükler: Köken Bilimi Sözlükleri; Tarihi sözlükler.
2. Yaşayan dildeki sözlere anlamlarını açıklayarak kullanılması hakkında bilgi veren sözlükler: Açıklamalı, Çeviri, Terminolojik, Dialekt (Şive), Deyimler ve Eş anlamlı Sözlükler;
3. Sözlere ses yapısı ve yazımıyla ilgili bilgi veren sözlükler: Sesçil ve Yazım sözlükleri;

4. Nesne veya durumların anlamlarını açıklayan sözlükler: Ansiklopedik ve Resimli Sözlükler; (Ahanov, 2008: 188)

0.2.1. Genel Sözlükler

18. yüzyıldan itibaren Çarlık Rusya'nın Orta Asya'ya, Kazakistan'a etkisi arttıkça sözlük çalışmaları da gelişmeye başlamıştır. O dönemlerde halkı daha yakından tanımak ve misyonerlik faaliyetlerini yürütebilmek için daha çok iki dilli sözlüklere ihtiyaç duyulmuş ve iki dilli sözlükler ortaya çıkmaya başlamıştır. Kazak Türklerinde sözlük çalışmaları Rusya'ya bağımlı olana kadar Arap-Fars-Türk sözlükçülük geleneğini korurken Rus istilâsı, Orta çağdan beri devam eden Arap imlâsına dayalı sözlükçülük geleneğiyle bağı koparmıştır. Bu yüzden 18. yüzyıldan bu yana Kazakçayla ilgili sözlüklerin çoğu Rusça-Kazakça olup genelde Çarlık Rusyasının ihtiyaçlarını karşılayacak ve onun dil politikasına uygun olacak şekilde hazırlanmıştır (Bayniyazov ve Bayniyazova, 2014: 86-88).

1773 tarihinde Petersburg'ta Yüksek Okul müfettişi L. Bakmeyster ilim adamlarına “Çeşitli Dil Örneklerini Derleme Hakkında Çağrı ve Duyuru” konulu bir ilan verip anket dağıtmıştır. Anket bütün bilim adamlarına, Rusya bölgesinde çalışan seyyarlara, misyonerlere gönderildi. Bu çalışmanın sonucunda ilk Rusça-Kazakça elyazması sözlük 1774 yılında Öskemen şehrinde basılmıştır. Elyazması Petersburg'daki Saltikov-Şedrin kütüphanesinde korunan ve tamamı 80 sayfadan oluşan bu sözlük “Skalon sözlüğü” olarak da bilinir. Skalon, Öskemen bölgesinde çalışan yöneticidir; sözlük onun rehberliğinde hazırlandığı için *Skalon sözlüğü* denilmiştir (Malbaqov, 1995: 6-7).

Kazakçanın kelime kadrosunu içeren ilk sözlük, *Almanca-Tatarca-Kazakça-Buhara Lehçesi-Kalmakçadan* oluşan kelimeler listesidir. Çalışmada madde başları; sayılar, din ve akrabalıkla ilgili sözcükler, doğa olayları, gökyüzü cisimleri, mevsimler ve iklimle ilgili sözcükler olarak gruplandırılmıştır. Ayrıca ağaç adları, vücut organları, hayvanlar, ev aletleri, çanak çömlek, silah, yemek adlarıyla birlikte zamir ve sıfatlarla ilgili konular da işlenmiştir. Madde başı 200 sözcükten oluşmaktadır. İçerisinde 133 Kazakça kelimenin karşılığı verilmiştir. Kazakçayla ilgili ikinci sözlük 1825 yılında Heinrich Julius Klaproth tarafından yayımlanan Fransızca-Kazakça sözlüktür. Bu sözlük 400'e yakın Kazakça sözcüğü içermektedir. 1883 yılında Eşmuhambet Bukin tarafından *Rusça-Kazakça ve Kazakça-Rusça Sözlüğü* ayrı

bir kitap halinde basılmıştır. Bundan sonra Orenburg'ta 1893 yılında Küçük Rus-Kazak Sözlüğü, 1897 yılında Vasiliy Vladimiroviç Katarinskiy'in Kazakça-Rusça Sözlüğü yayımlanmıştır. 20. yüzyılın ilk yarısında çalışmalar genişlemiş ve 50.000 sözcüğü kapsayan en hacimli ve kapsamlı Rusça-Kazakça Sözlük, 1954 yılında Savranbayev redaktörlüğünde yayımlanmıştır (Bayniyazov ve Bayniyazova, 2014: 86-88).

1924 yılında yayımlanan *Gramatçeskiy Slovar* 1956 yılında Kazakçaya çevrilmiş ve *Lingvistikalık Terminleriñ Kısqasha Orıssa-Kazakşa Sözdigi* adı ile Kazakistan'da yayımlanmıştır (Ahanov, 2008: 216).

1959-1961 yıllarda *Qazaq Tiliniñ Tüsündürme (Açıklamalı) Sözdigi I, II*, hazırlanmıştır. Sözlükte 18,135 kelime, 3.3371 deyimden oluşmuştur. Sözlük daha sonra hazırlanan on ciltlik sözlüğe öncüllük etmiştir (QTTS).

On ciltlik *Qazaq Tiliniñ Tüsündürme (Açıklamalı) Sözdigi* Kazak SSR Ğılım Akademiyası Dil Bilimi Enstitüsü tarafından İskakov'un redaksiyonuyla hazırlanmıştır. Bu sözlük Kazak Türkçesinin en büyük sözlüğüdür. Sözlükte 66 bin 994 söz, 24 bin 508 deyime yer verilerek kelimelerin, deyimlerin açıklamaları yapılmıştır (İskakov, 1974-1986).

1969 yılında *Qazaq Tiliniñ Diyalektologiyalıq Sözdigi*, (Dosqaraev vd, 1969) 1996 yılında üç ciltlik *Qazaq Tiliniñ Diyalektologiyalıq Sözdigi, I (A-E)* yayımlanmıştır. Bu 3 ciltlik sözlük 1969 yılında basılan en geniş Kazak ağız sözlüğünden daha hacimlidir. Daha önce çalışılmamış Kazakistan'ın Kuzey ve Orta bölgeleri ile Moğolistan ve Tacikistan kazaklarının ağızları kullanmıştır (Nurmugambetov vd, 1996)

Qazaq Tiliniñ Qısqasha Etimologiyalıq Sözdigi, 1966 yılında hazırlanmıştır. Sözlükte 333 kelimenin kökeni açıklanmış, edebi eserlerden örnekler verilmiştir (İskakov, vd, 1966). 1977 yılında Keñesbayev tarafından *Kazak Tiliniñ Frazelogiyalıq Sözdigi (deyimler sözlüğü)* 1985 yılında *Rusko- kazahskiy frazeologičeskiy slovar' (Kazakça-Rusça Deyimler Sözlüğü)* hazırlanmıştır (Balakayev, vd, 1985)

Sovyet döneminde çeşitli terminoloji sözlükleri de hazırlanmıştır. Bunlar; 1. cildi 1948'de, ikinci cildi 1950'de olmak üzere yayımlanan *Terminologiya Sözdigi*, ardından 1955'te Arzımbetov tarafından *Russko-Kazahskiy sel'sko- hozyastvenniy*

slovar' s osnovnimi terminami biologii (Temel biyoloji terimleri ile Rusça Kazakça Tarım sözlüğü) hazırlanmıştır. 1988 yılında *Qazaq Tilindegi Ösimdik Atawları Orısşa- Qazaqşa sözdik* (Kaliyev, 1988) 1956-1960 yılları arasında dört cilt olarak Almatı'da yayımlanan *Orısşa-Kazakşa Terminologiya Sözdigi*, 1960'da Almatı'da yayımlanan *Orısşa-Latınşa-Kazakşa Terminologiya Sözdigi (Meditsina)* gibi sözlüklerdir (Ahanov, 2008: 213). 1996 yılında *Orısşa-Qazaqşa jane Qazaqşa-Orısşa Terminder sözdigi* (Kaliyev ve Kürkebayev, 1996) 1988 yılında 49 bin sözden oluşan Qazaq Tiliniñ Orfografiyalıq Sözdigi yayımlanmıştır.

2000'li yıllardan sonra sözlük çalışmaları artmış ve çeşitlenmiştir. *Qazaq Edebi Tiliniñ Sözdigi* 15 cilt olarak 2007-2011 yılında yayımlanmıştır.

Kazak sözlükleri ile ilgili Türkiye'de de çalışmalar yapılmıştır. "Qazaq Tiliniñ Sözdigi" Oraltay, Yüce, Pınar tarafından çevirilerek "Kazak Türkçesi Sözlüğü" olarak 1984 yılında basılmıştır (1984) Sözlükteki kelimeler Kazak Kiril alfabesinin harf sırası esas alınarak düzenlenmiştir. 2003 yılında Koç, Bayniyazov ve Başkapan tarafından hazırlanan ve yayımlanan *Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, 2000 yılında İsmail tarafından *Kazakça Türkçe Sözlük* yayımlanmıştır. (İsmail, 2000)

0.2.2. Özel Sözlükler

Genel sözlükler dışında Kazak Türkçesinde şahsa ait, şahsın dili gibi özel sözlükler de hazırlanmıştır.

Abay Tiliniñ Sözdigi, 1968 yılında A.İskakov tarafından hazırlanmıştır. Sözlük, Abay Kunanbayev'in eserlerine dayanarak hazırlanmıştır. Muhtar Avezov tarafından çıkarılan Abay külliyatındaki metinler esas alınmıştır. Çalışmada maddeler örneklere dayanarak ve açıklamalı bir şekilde yazılmış, madde sonlarında da esas metne indekslenmiş göndermeler yapılmış; Abay'ın dil kullanımı, eserinde kullandığı bütün deyimleri, söz sanatları alfabetik sıralamaya göre verilmiştir. Ayrıca sözlükte yer adları, ruw ve boya adlarını bildiren özel isimlerden verilmiş, Farsçadan, Arapçadan, Rusçadan geçen sözlere, deyimlere açıklama yapılmıştır. (1968)

1976 yılında *M. Avezovtñ "Abay Johı" Epopeyasının Tili* yayımlanmıştır. Sözlükte eserde geçen kelime ve kelime gruplarına açıklama verilmiş, günümüzde az kullanılan yapılar hakkında geniş bilgi verilmiştir (Janpeyisov,1976).

1995 yılında *Toraygırov Şıǵarmaları Tiliniñ Sözdigi* basılmıştır (Belbayeva ve Emireyeva, 1995) Çalışmada Sultanmahmut Torayǵırov'un eserlerinde kullanılan sözcüklere yer verilmiştir.

Qazaq Tiliniñ Turaqtı Teñevler Sözdigi, 1990 yılında Turaǵıl Qoñırov tarafından hazırlanmıştır. Çalışmada Kazak Türkçesinde kullanılan benzetmelerin dilin anlam ve gramer yapısındaki yerini, cümledeki kuruluşunu incelemiş ve Kazak Türklerindeki belli başlı yazarların eserlerinden taranan benzetmelerin örnekleri alfabetik sıralamaya göre verilmiştir. (Qoñırov, 2007)

Sözder Sözleydi, 1994 yılında Rabiǵa Sızdıqova tarafından hazırlanmıştır. Çalışmada XV-XIX yy. yaşayan akın ve cıravların eserlerinde kullanılan ancak günümüzde kullanımdan düşmüş arkaik (eskimiş) kelimelerin, deyimlerin anlamları verilerek kelimelerin kökenleri açıklanmıştır (Sızdıqova, 1994)

Qazaq Esimderi (Kazak Türkçesinde Kişi Adları) sözlüğü Januzakov ve Esbayeva tarafından hazırlanmıştır (2003) Eserde Kazak Türklerinde kullanılan insan isimlerinin anlamları alfabetik sıralamaya göre verilmiştir.

0.2.2.1. Eş Anlamlılar Hakkındaki Sözlükler

Eş anlamlılık, bir kelimenin anlamını içeren başka bir kelime ya da kelime grubu olması halidir. İletişimin çok yaygın olmadığı dönemlerde farklı coğrafyalarda aynı anlama gelen farklı kelime veya kelime grupları çok fazladır. İletişimin gelişmediği geniş coğrafyalarda normal karşılanan aynı anlama gelen pek çok kelime veya kelime grubunun olması, dilin işlenmemesi, eğitimin yetersizliği gibi sebeplerle izah edilebilir. Bunu Kazakistan özelinde ele aldığımızda bağımsızlığını elde edene kadar Kazakçanın yerel dil muamelesi görmesi, Rusçanın daha itibarlı ve ekonomik getirisi olan bir dil olarak görülmesi gibi daha sayılmayan pek çok sebep Kazakçanın edebi dil olarak gelişmesini engellemiş, bölgelere göre kullanılan farklı kelimeler sözlüğe girmiştir.

Bu konuda özellikle hatırlatılması gereken önemli bir konu da yazı dili sözlüğündeki kelime kadrosudur. Sözlük dikkatle incelendiğinde farklı bölgelerde kullanılan aynı anlamdaki onlarca kelimenin varlığı görülecektir. Böyle bir sözlüğün bağımsızlık sonrasında okullarda da kullanılması bir kelimenin diğerlerinden daha fazla yaygınlaşmasını ve baskınlaşmasını engellemektedir. Buna aydın körlüğü de demek mümkündür.

Eş anlamlı sözlüklerde eş anlamlılar kümesi oluşturulur ve her eş anlamlılar kümesindeki sözlerin anlam ve kullanılma özellikleri açıklanır. Eş anlamlılar kümesindeki sözlerin sözlükteki yerleşme düzeni şu şekildedir: Eş anlamlılar kümesindeki sözlerden genel anlamı diğerlerine göre en açık bildiren sözler belirlenir. Bu söz, eş anlamlı sözler kümesinin en başında bulunur ve ardından diğerleri sıralanır (Ahanov, 2008: 201)

Kazak Türkçesinin eş anlamlılar sözlüğü 1962 yılında “Qazaq Tilindegi Sinonimler Sözdigi” olarak basılmıştır. Sözlükte 1400’den fazla eş anlamlılar kümesi bulunmaktadır; eş anlamlılar kümesindeki sözlerin anlamı, kullanım alanı ve biçemlik işlevi çözümlenmeden sıralanmış ve kelimenin geçtiği örnekler verilmiştir (Bolğanbayev, 1962) 2007 yılında Bizaqov tarafından “*Sinonimler Sözdigi*” hazırlanmıştır.

Kazak Türkçesinin eş anlamlılar sözlüğündeki eş anlamlılar kümesinde yer alan sözlerin birbirleriyle olan anlam farkları ile kullanılış özelliklerinin gösterilmemesi; Kazak Türkçesi söz varlığının biçemlik yönünden sınıflandırılması, eş anlamlılar kümesindeki sözlerden hangisinin hangi biçemle ilişkili olduğu, bunların anlam ve kullanılış özellikleri ile ilgili araştırmaların az olmasıyla açıklanabilir (Ahanov, 2008:205)

Eş anlamlı sözlükler, birbirlerine yakın, benzeyen kelimeler arasındaki ince anlam farklarını tespit etmede yardımcı olan bir sözlük türüdür.

0.3. Kazakçada Eş Anlamlılık

Eş anlamlılık, genellikle birden daha fazla kelimenin aynılığı ya da yakınlığıdır. Eş anlamlılık terimi konusunda Kazak Türkçesinde terminoloji sorunu bulunmaktadır. Sovyet döneminde dilbilgisinin birçok terimi Rusça üzerinden alınmıştır.

Zeynep Korkmaz eş anlamlılık terimini şöyle tanımlar: “*İki veya daha çok kelimenin aynı veya birbirine yakın anlam taşımasıdır*”; Eş anlamlı kelimeleri ise “*Anlamları aynı veya birbirine yakın olan kelimelerdir. Dil bilimi açısından aslında anlamca birbirine tıpa tıpına denk düşen çok az kelime vardır. Eş anlamlı sözler, genellikle bazı kelimelerdeki kavram inceliklerinin çeşitli sosyal ve dil kesimlerinde zamanla gölgelenmeye uğrayarak anlamca birbirlerine yaklaşmalarından oluşmuştur*” (2003:86-87).

Günay Doğan ise “Eşanlamlılık, yazılışları farklı olan iki ya da daha çok sözlüksel birim arasındaki denklik ilişkisidir. Aynı bağlam içinde eşanlamlı kelimeler birbirlerinin yerlerine konulabilirler” şeklinde açıklar. (2007: 165)

Necip Üçok, eş anlamlılığı “dış şekilleri ayrı olduğu halde, manaları aşağı yukarı birbirine uyan kelimeler” şeklinde tanımlar. Ancak bu kelimeler hiçbir zaman birbirlerinin yerini tamamen tutamazlar. Ona göre eş anlamlı kelimeler, bir milletin fikir hayatının hangi istikamete doğru yöneltilmiş olduğunu gösterir. Çünkü zihnin işi benzer şeylerin aralarındaki farkı bulup çıkarmaktır; yani mevcut olan eş anlamlı kelimelerden hangisinin nerede kullanılacağını, zihnimiz ayırt eder (2004: 96).

Doğan Aksan, eşanlamlılık hakkında “Eşanlamlı ya da anlamdaş dediğimiz ögeler, adları her ne kadar eşanlamlı ise de birbirinin tam eşi anlamına gelmezler; her dilde görülen eşanlamlılar arasında kimi zaman oldukça büyük, kimi zaman pek küçük anlam farkları vardır. Bu bakımdan bu gibi ögeleri yakın anlamlı kelimeler olarak tanımlamak daha doğru olur” demektedir (1972:1) Aksan’ın bu düşüncesine benzer bir düşünceye sahip olan başka dilbilimci V. Hatiboğlu’dur. Hatiboğlu (1970), anlam eşitliği diye bir durumun mümkün olmadığını ifade ederek eş anlamlılığın bulunmadığını dile getirmiştir. Benzer fikirde olan Akif Duman (2015), eş anlamlılık terimine açıkça karşı çıkarak: “Dilde eş anlamlılığın olmadığını, birbiri ile tamamıyla aynı anlama gelen iki kelimenin olması dilin varlığına aykırı olduğunu, eş anlamlılığı kelime düzeyinde değil anlam düzeyinde aramak gerektiğini belirtir (2015:37).

Günay Karaağaç “Eşanlamlı sözler anlam bakımında birbirine benzer olmakla birlikte, birini diğerinden ayıran bir ayrıntıya sahiptir. Eş anlamlı sözlerin birbiriyle olan anlam yakınlığını açıklamaktan çok, anlam farklılıklarını açıklamak daha zordur; Öncelikle eş anlamlı sözlerin anlam farklılığının çoğu zaman çok ince ayrıntılarda saklanmış olmasıdır; İkinci olarak, eş anlamlı sözlerin farklılığının, kullanılma alanıyla ilgili biçim farklılığı olması da mümkündür. Eş anlamlılar, anlam yönünden yakın sözler oldukları için, bazen birbirleri yerine kullanırlar; eşanlamlılık, bir dilin değişik düzlemlerinde söz konusu olabilir” şeklinde belirtir (2016: 635)

Türkiye Türkçesinde eş anlamlılığın karşılığı olarak “eş anlamlı kelimeler, anlamdaş sözcükler” terimleri kullanılmaktadır. Kazak Türkçesinde ise uluslararası dilbilimi terimi olarak “sinonim, sinonimler, mağınalas sözder, mändes sözder (anlamdaş kelimeler), terimleri kullanılmaktadır (Balaqayev vd, 2005: 102).

Sesleri farklı, anlamları aynı olan kelimelere eş anlamlı kelimeler denir. Kazak Türkçesinde eş anlamlı kelimeler arasında anlam itibarıyla birbirine denk kelimelerin sayısı azdır. Kelimeler arasında eş anlamlılıktan ziyade, yakın anlamlılık vardır.

I. İNCELEME

KAZAKÇADA EŞ ANLAMLILIK

I.1. Kazakçada Eş Anlamlılık Terimi Hakkındaki Değerlendirmeler

Söylenişleri farklı, anlamları aynı olan kelime veya kelime gruplarına eş anlamlı kelimeler denir.

Kazak Türkçesindeki eş anlamlı kelimelerle ilgili terim, tanım ve değerlendirmeler ana hatları ile şu şekildedir:

Anlamları birbirine yakın, anlamdaş kelimelere eş anlamlı kelimeler (sinonim) denir. Belli bir kavramı bildiren anlamdaş kelimeler grubu eş anlamlı kelimeler dizesini (sinonimdik qatar) oluşturur. Örneğin: *abiroy, bedel, qadir* (şöhret, itibar) gibi kelimeler eş anlamlı kelimeler dizesini oluşturur. Ancak genel kavramı bildiren kelimeler ile ayrı (özel) kavramı bildiren kelimeler veya bir eşyanın çeşitli türlerini bildiren sözcükler eş anlamlı kelimeler dizesini oluşturamaz. Örneğin: *kiyim (giyim) kelimesine şalbar (pantolon) veya köylek (elbise) eş anlamlı kelime olamaz, çünkü pantolon da elbise de giyim türleridir* (İsayev, 2007:29).

K. Ahanov, her dilde özellikle isim, sıfat ve fiillerde yakın anlamlı kelimelere çok rastlandığını (1965:384) hatırlatarak

“Anlam bakımından birbirine yakın, kendi aralarında anlamdaş kelimeler eş anlamlı kelimelerdir. Kendi içlerinde anlamdaş sözcüklerden eş anlamlı dizeler oluşur. Eş anlamlı dizeler iki, bazen daha çok kelimedenden oluşabilmektedir. Dillerde anlam bakımından birbirine denk eş anlamlı kelimeler olmaz, olsa da çok nadir rastlanır. Eş anlamlı kelimeler kendi aralarında anlamdaş kelimeler olsa da, onların arasında anlam bakımından mutlaka fark olur. Eş anlamlı kelimelerin arasındaki anlam farkını tespit etmek, anlam yakınlığını belirlemekten daha zordur.” (1978:123)

cümleleriyle eş anlamlı kelimelerin arasındaki anlam yakınlığına dikkat çekerken hiçbir kelime ya da kelime grubunun yüzde yüz eş anlamlı olamayacağını belirtir.

Musabayev de aynı anlam yerine yakın anlamlı kelimeleri eş anlamlı kabul eder (1954: 65). Bolğanbayev de diğer iki bilim adamı gibi eş anlamlı kelimeler arasında anlam bakımından tam denkleğin olmadığını, stil ve anlamları açısından farklılık gösterdiğini ileri sürer (1970).

F. Orazbayeva, eş anlamlılıkta kelime yapılarının farklılığına dikkat çekerken eş anlamlılık için kelime veya kelime grubunun aynı gramer kategorisinden olmasını şart koşar (1988:128).

A. Bolğanbayev, eş anlamlı kelimeleri değerlendirirken değerlendirmeyi biraz daha sistematize ederek,

1. Eş anlamlı kelimeler tek bir kavramı ifade etmelidir.

2. Eş anlamlı olarak kullanılacak kelimeler aynı kelime cinsinden olmalıdır.

3. Kelimelerin dış görünüşünde, seslenişinde ve az da olsa şeklinde fark olmalıdır

ölçülerini koyarken ayrıca aynı kelime türünden bir eş anlamlı dizesinin aynı gramer kategorisinden olması gerektiğini; eş anlamlı dizenin kelimeleri cümle içinde kullanılırken aynı işlevde ve cümlenin ortak ögesi konumunda olması gerektiğini belirtir (Bolğanbayev, Qaliulı,1997: 108)

Eş anlamlı kelimelerin şekil özellikleri, eş anlamlı dizedeki kelimeler birbirine benzemeyen, farklı kelimelerden oluşabilir. Örneğin “*azamat- jigit, keñes-aqıl*”.

Eş anlamlı olarak kullanılan belli bir kavramı ifade eden anlamdaş kelime gruplarına “*eş anlam dizesi (sinonimlik qatar)*” veya “*eş anlamlı yuva (sinonimlik uya)*” denilir. Eş anlam dizeleri oluşturulurken anlam ve ifade açısından en baskın kelime seçilir sonra bu kelimeye anlamı yakın olan kelime seçerek grup oluşturulur. Buna Kazak Türkçesinde “dominant (tirek söz)” terimi kullanılır. Eş anlamlı kelimeler dizesinde esas kelimeyi veya baskın kelimeyi belirlemenin belli bir ölçütü yoktur (Bolğanbayev, 2018: 43)

Her eş anlam dizesindeki kelimeler iki etaptan geçer. Birinci etapta kelimeler anlam yakınlıkları bakımından, benzerlik esasına göre bir yuvada toplanır. Her birleşen kelimenin eş anlamlılık ilişkisi o yuvadaki kelimelerden doğan genel anlama bağlanır. Örneğin, “*as- tamaq- däm- tağam-awqat*” şeklindeki isimler insanın yiyeceğini bildirdiği için bir dizede biriktirilir. İlk önce dizedeki kavram hakkında genel bilgi verilir; sonra bir kavram etrafında toplanan eş anlam dizesindeki kelimelerin ortak yönü bulunur ve anlamdaş kelimelerde yakınlıktan farklı olarak ne gibi özellikler bulacağı incelenir. (Bolğanbayev,1997: 110)

Eş anlamlılıkta anlam farklılığını ayırt edebilmek için aşağıdaki hususların dikkat edilmesi gerekir:

1. Eş anlam dizesindeki kelimeler, anlam bakımından bir birinden ya biraz yüksekte ya da tam tersi biraz aşağıda olmalı. Örneğin, *ayaz* kelimesinin eş anlamlı dizesini oluşturan *üskirik* kelimesi anlam bakımından *ayaz* kelimesinin anlamından daha güçlüdür.
2. Eş anlamlı dizesindeki kelimelerinin birinin anlamı diğerinden daha geniş olur. Örneğin, *soğıs (savaş)* kelimesinin eş anlamlı dizesini oluşturan *urıs* daha geniştir. *Jabuw* ile *kilttew* sözüne bakıldığında *kilttew* fiilinin anlamı daha geniştir.
3. Eş anlamlılık dizesinde kelimelerin anlamlarının az ve öokluğuna göre ayrılır. Örneğin, *At* kelimesinin anlamı çoktur ama *At* kelimesinin eş anlamlı dizesini oluşturan *Nıspı* kelimesinin anlamı tektir.
4. Eş anlamlılar, anlamlarının somut veya soyut olmasına göre ayrılır. Örneğin, *manday-peşene; iş-qursaq, bala-perzent*
5. Eş anlamlı kelimeler bir birinden anlam değişikliklerinin olup olmamasına bağlı ayrılır.
6. Eş anlamlılar yuvası yeni söz türetmeye veya yeni tamlamalar yapabilmesine göre ayrılır. Örneğin, *sapar* ile *yol* kelimesine bakacak olursak, *sapar* kelimesinden *bir sapar, uzaq sapar, sapar şegüw* şeklinde az eş anlamlı kelimeler yuvası oluşur, *yol* kelimesi türetme yöntemleri ile daha çok sayıda eş anlamlılar dizesini oluşturabilir. Türlü yapım ekleriyle *jolawşı (yolcu) jolaq, joldama, joldas (yoldaş), jolşıbay (yol stünde), jolsız (yolsuz), joldı (uğurlu), jolbike (hostes), jol-joba- (yol-yön), jol azıq (yolluk), jol basar (yol basar), qara jol (kara yol), temir jol (demir yolu) vs. (age, 2018: 47)*

1.2. Kazak Türkçesinde Eşanlamlı Kelimelerin Oluşum Yolları

Dilde eş anlamlı kelimeler çeşitli yollarla meydana gelir. Bunlardan birincisi alıntı kelimelerdir. Bir dili konuşan topluluğun başka bir toplumla münasebetindeki kültürel alış veriş dile yeni kelimeler kazandırır. Bunların bir kısmı dilde karşılığı olan kelimelerdir. Zaman zaman bunların birlikte bir grup olarak kullanıldıkları da görülür. Bu durum, alıntı bir kelimenin dilde karşılığı olmasa bile mevcut imkânlarla alıntı kelimeye kaşılık kelime türetilmesini gerekli kılar. Türetilen kelime fiil veya isimden türemiş ama alıntı kelimenin tam karşılığıdır. Kelime türetme veya karşılık bulma işi

zaman zaman birden fazla hatta çok fazla da olabilir. Bu durum geniş bir coğrafya dikkate alınır okullaşma, eğitim ve toplumun eğilimleri ile de ilgili olabilir. Mesela dini eğilimi fazla olan bir bölgede Kazakça karşılığı olsa bile Arapça kelimelerin tercih edilmesi, kültürel ilişkiden dolayı baskın kültüre ait dilin kelimelerinin kullanılması, ülkedeki prestijli bir ağızdaki kelimelerin diğer ağız bölgelerinde eş anlamlı olarak kullanılması gibi sebeplere dayanır. Bütün bunları dikkate alarak Kazak Türkçesinde eş anlamlı kelimeleri kabaca şöyle tasnif etmek mümkündür:

1. Eş anlamlı kelimeler çok anlamlı kelimelerle oluşabilmektedir.

Örneğin, *Artuw- asuw- ozuw* (*artmak, çoğalmak*); *artuw- köbeyu-molayu* (*artmak, çoğalmak*); *Tura-tik- tüzüw- tike* (*doğru, dürüst, düzgün*); *tura-duris-jön*; *tura- däl-şaq* (*doğru, dikey, dik, tam*) vb.

2. Eş anlamlı kelimeler kelime türetme yoluyla yapılır.

Örneğin, *Basşı- jetekşi* (*yönetici*), *jemqor- paraqor* (*rüşvetçi*) *aqıldı- esti* (*akıllı*), *berekesiz-qutsız, eñbekağı- jalağı* (*aylık, maaş*);

İki kelimededen oluşarak birleşik kelimelerle yapılır. Örneğin, *iyis su, iyis may* (*yağ*) örneğinde *iyis* hem *su* hem *may* ile birleşerek tek anlam verir.

3. Eş anlamlı kelimeler başka dillerden etkilenecek ödünç kelimelerden oluşabilir.

A) Arapça kelimelerden oluşan eş anlamlı kelimeler: *aqiqat* (*hakikat*) – *şındıq, راستیq* (*gerçek*); *otan* (*vatan*) – *el, tuğan jer* (*vatan*); *qate- teris, buris, jansaq; emtihan- sınaq*;

B) Farsçadan geçen eş anlamlı kelimeler: *batır* (*bahadır*) – *batıl, er* (*cesur*); *şakirt* (*şakirt*)- *oquwşı* (*öğrenci, talebe*); *Daw- talas, janjal, urıs, keris*;

C) Moğalcadan geçen eş anlamlı kelimeler: *aymaq* (*aymaq*)- *öñir- atrap- töñirek-mañay* (*etraf, bölge*); *abdire- sandıq*;

D) Rusçadan geçen eş anlamlı kelimeler: *bötelke- şını, şölmek*;

Kirpiş- qış, kesek;

4. Eş anlamlı kelimeler, ağızlarda kullanılan kelimelerle yapılmıştır.

(diyalektlerle) Örneğin: *däyis- uyatsız-arsız; atayman- öte, tım, asa* (*çok*);

5. Eş anlamlı kelimeler, kalıplaşmış sözlerden oluşmuştur. Örneğin: *at ustarul, erkek bala (erkek çocuk) qoyan жүрек- qorqaq, жүreksiz (korkak) qaramal- sıyır (inek)*
6. Eş anlamlı kelimeler, evfemizm ve tabunun sayesinde ortaya çıkmıştır: *Ävliya- şeşek (evliya); Kün bayıdı- kün battı, keşkirdi (gün batımı)* (Bolğanbayev, Qaliuli,1997: 113-114)

Ahanov ise, eş anlamlıların oluşma yollarını beşe ayırır:

1. “Sözün anlam yönünden gelişmesi, yan anlamlara sahip olması, eş anlamlılığın oluşmasında etkilidir. Bundan dolayı çok anlamlı sözler ile eş anlamlı sözler arasında bir ilgi olur. Çok anlamlı söz, her anlamıyla farklı eş anlamlı dizilere dahil olarak eş anlamlı sözlerin alanını genişletir.
2. Nesne veya durumların ilk anda fark edilmeyen özel vasıf ve görünüşlerini ayrı ayrı açıklayarak adlandırmak için veya anlam ayrıntılarını ifade etmek için yeni sözler türetilir ve sonucunda da dilin söz varlığı sürekli bir gelişme ve zenginleşme gösterir.
Türemiş yeni sözler ise söz türetmenin çeşitli yöntemleriyle oluşturulur. Söz türetmenin çeşitli yöntemleriyle söz varlığının gelişmesi sonucunda eş anlamlı sözler ortaya çıkar. Örneğin, *jaz (yaz) ve kök (mavi, çimen)* eş anlamlı değildir. Oysa bunlardan türetilen *jazğıturım ve köktem (ilkbahar)* sözlerinin birbirleriyle eş anlamlı oldukları görülür. Yeni kelimeler türetilmesi sonucunda oluşan eş anlamlı kelimelere şu örnekleri verebiliriz: *jayılım-öris (otlak); bostandıq-azattıq-erkindik (hürriyet, özgürlük) olqılıq-kemşilik (eksiklik) vb.*
3. Yazı dilinin ağızlardan söz alması sonucunda da eş anlamlı sözler oluşur. Örneğin, *siriñke-şırpı-ottıq (kibrit); leğen-şılapşın (leğen)*
4. Belli bir anlatımla kullanılan örtmeceler, başka bir kelimeyle veya kelime grubuyla eş anlamlılık gösterebilir. Örneğin, *öldi-qaytıs boldı-dünyeden ötti-dünye saldı. (öldü, vefat etti)*
5. Bir dilin söz varlığı başka dillerden giren kelimelerle de zenginleşir. Bazen alıntı kelimeler, o dilin temel kelimeleriyle yakın anlama sahip olup, sonucunda da eş anlamlılar oluşur. Örneğin, *doktor-däriger (doktor); möşek- qap- qapşıq (çuval)* (Ahanov, 2008: 127-128)

Bolğanbayev, eş anlamlı kelimelerin kullanım usüllerini maddelerle açıklamıştır:

1. Metin içerisinde aynı kelimeyi tekrar kullanmamak için kelimenin eş anlamlısı kullanılır;
Örneğin, *Eregiste er öler, eki batır egesse, ekeüiniñ biri öler. (Kavgada er ölür, iki kahraman dövüşürse ikisinin biri ölür)*
2. Belli bir kavramı etraflıca açıklamak için eş anlamlı kelimelere başvurulur, anlamdaş kelimeleri bazen karşılaştırmalı olarak da kullanılabilir;
Örneğin, *Bet körse, jüz uyaladı (Suratın gördüğüne / baktığına yüz utanır)*
3. Belli bir kavramı tanımlamak için 2 veya 3-4 eş anlamlı kelimeler art arda kullanılır;
Örneğin, *Jılatuwşısı köp bolsa, uvatuşısı ve jubatuwşısı da mol bolğan el sorlı boladı ma? (Ağlatanı çok olunca, avutucusu da yatıştırıcısı da çok olan miller kaygılı mı olur?)*
4. Dildeki eş anlamlı kelimeleri tek başlarına kullandığımız gibi ikilemeli halde de kullanabiliriz;
Örneğin, *küş-quat, qurbı-qurdas, ar-uyat*
5. Kazak Türkçesinde iki anlamdaş kelime yan yana kullanıldığında önceki kelime ikinci kelimeye açıklık getirerek anlamını güçlendirir. Böyle bir kullanıma dilbiliminde *pleonazm* denir.
Örneğin, *keñ baytaq jer (geniş yer), samal jel (esen yel), kırmızı kızıl jibek (kırmızı kızıl jel)*
6. Eş anlamlı kelimeler tekli kelimelerde değil deyimlerle de kavramı değişik şekilde anlatmak için kullanılır.
Er miznezdi körinedi, alağanı jazıq, qolı aşıq (Erkek karakterli görünür, avuçları yazık elleri açık)
7. Eş anlamlı kelimeleri tekli kelime halinde değil, ikileme, deyim halinde değil karışık da kullanılabilir.
Seni halq oqığan, közi aşıq deydi ay (seni de halk gözü açık, okumuşder)
8. Eş anlamlı kelimelerin kullanım yollarından biri de *parafraz*dır. Bu kelimenin anlamı etraflı anlatma demektir, yani bir kelimenin yerine onun açıklamasının kullanımı;

9. Anlamı kötü, korkunç tanımları dinleyiciye hoş iletmenin bir yolu örtmece üsülüdür (Bolğanbayev ve Bizaqov, 2001: 8-9)

Örneğin, “*ösek-ayañ*” yerine *sımsız telefon, uzun qulaq* terimleri kullanılır.

I.2.1. Eş Anlamlı Basit Kelimeler

Türk lehçelerinin sözcüksel gelişiminin fonolojik yasalarından bahseden B. Sağındıkulı, kelime köklerinin esas olarak fonetik, anlambilimsel ve gramatikal olarak üç farklı yönde gelişebileceğini, bunun sayesinde türemişleri birbirinden ayırt edebilmenin mümkün olduğunu belirtir. Bununla birlikte, kökün iç şeklini koruyarak anlamsal değişikliklere uğradıklarını da söyler (2009: 308).

Kazak Türkçesinde eş anlamlı kelimeler anlam bakımından araştırıldığı gibi morfolojik açıdan da incelenebilir. Eş anlamlı kelimeler tamamen kök halinde kelimelerden oluşabilir, ayrıca farklı yapım ekleri alarak da eş anlamlı kelimeler türetilir.

Basit kelimeler, herhangi bir yapım eki ile genişletilmemiş, daha basit kök, ek ögelerine ayrılmayan kelimelerdir. Türemiş ve birleşik adların dışında kalan bütün kelimeler basit kelime grubuna girer. Basit kelimeler, isim ve fiil soyundan olmak üzere başlıca iki gruba ayrılır (Korkmaz, 2003: 31) Kazak Türkçesinde eş anlamlı kelimeler yuvası hem isim soylu hem fiil soylu kelimelerden oluşmaktadır. Aşağıda eş anlamlı kelimeler sözlüğünden bulduğumuz basit kelimeler eş anlamlı kelimeler dizesini oluşturmuştur.

I.2.1.1. Eş Anlamlı Basit Fiiller

Fiiller, gerek Kazak Türkçesinde gerekse diğer dillerde, dilin vazgeçilmez birimlerinden biridir. Fiiller hareketi, işi bildiren şekil bilgisinin en önemli ögesidir. Fiillerin çeşitli özellikleri vardır. Fiiller yapı özellikleri bakımından basit, türemiş ve birleşik fiiller olarak üçe ayrılmaktadır.

Basit fiiller, kendi içlerinde daha basit anlamlı ögelere ayrılmayan kök fiillerdir. (Korkmaz, 2003:528)

Eş anlamlı basit fiiller yapım eki almamış veya bir yapım eki alarak kaynaşmış kök halindeki fiillerdir. Kazak Türkçesinde mastar eki *w, uw, üw*'dir, eş anlamlı fiiller mastar halinde verilmiştir.

Jasuw- jünjüw: morali olmamak, keyfi kaçmak, boynu bükük kalmak.

Jerüw– bezüw- küsüw: Bir şeyden kaçınmak, birşeye yaklaşmamak, hayal kırıklığına uğramak, pes etmek.

Joruw- uyğaruw- telüw: Birşeyi layık görmek, bir karara varmak, öyle olacaktı gibi tahmin etmek.

Qaşuw- bezüw- zıtuw: Bir şeyden korkarak kaçmak.

Lağuw - läylüw. Kafasına göre gitmek, kafasına estiği gibi gitmek.

Minüw – qonuw- qonjıyuw: Birşeyin üzerine oturmak, yerleşmek.

Ösüw- bitüw- şığüw- önüw: Yetişmek, yeşermek, büyümek.

İlüw- asuw: Birşeyi asmak, artmak. (Bizaqov,2007:615)

Şoşuw- ürküw: Şaşkınlık ve korku duymak, ürkmek. (Bizaqov,2007:593)

Şegüw- tartuw: Sigara tütününü içine çekmek. (Bizaqov,2007:588)

Utuw- jeñüw: Ütmek, yenmek. (Bizaqov,2007:563)

Aluw- ustaw- tutuw: Birşeyi eline almak, tutmak. (Bizaqov,2007:562)

I.2.1.1.1. Basit Karşılığı Türemiş Olan Fiiller

Türemiş fiiller, isimlere ya da fiil kök ve gövdelerine çeşitli türetme ekleri getirilerek kurulan fiilerdir. Türemiş fiil yapmaya yarayan yapım ekleri, *isimden fiiller yapan* ve *fiilden fiil yapan* yapım ekleridir. Eşanlamlı fiilerde basit fiillerin karşılığı, türemiş fiil olabilir, yani basit bir fiilin eşanlam dizesini türemiş fiilli eşanlamlı fiil oluşturabilir. Eşanlamlılık, farklı yapım ekleriyle türetilerek de oluşmaktadır. Kökü aynı olan, farklı yapım eklerin genişletilmesiyle eş anlamlı kelimeler dizesi oluşturulabilir; ayrıca farklı sözcük köklerine aynı cinsten veya farklı cinsten yapım ekleriyle türetilmiş eşanlamlı kelimeler dizesi yapılabilir.

Bılğaw- lastaw, kirlew, satalaw, saltaqtaw: Kirletmek, lekelemek, pislemek.

Bılğa- fiil kökü, *w-* mastar eki;

Lastaw: *las-* “leş” isim kökü, *+ta-* isimden fiil yapan ek, *+la-/+le-* isimden fiil yapma ekinin Kazak Türkçesinde ekten önceki ünsüzün sedalı veya sedasız olma durumuna göre *-ta/-te* şekilleri de mevcuttur (İsayev, 2007:78) ; *w-* mastar eki;

Kirlew: *kir* isim kökü, *+le-* isimden fiil yapan ek, *-w* mastar eki;

Satalaw: *satal* isim kökü, +a- isimden fiil yapan ektir, -w mastar eki;

Saltaqtaw: *saltaq* isim kökü, *ta-* isimden fiil yapan ektir, +la-/le- ekinin sedasızlardan sonra gelen +ta+te biçimidir; -w mastar eki;

Damuw , ösüw - örkendew, öristew, örlew, qarıştaw, qarqındaw, güldew: gelişmek, ilerlemek, olgunlaşmak;

Damuw: *dam* – fiil kökü, +uw mastar eki;

Ösüw: *ös* – fiil kökü, +üw mastar eki;

Örkendew: *örken* isim kökü, (tomurcukların filizlenip, yaprağı yetişen bitkiye söylenir) +de- isimden fiil yapan ek, -w mastar eki;

Öristew: *Öris* isim kökü (yerden biraz yüksekte yapılan yerleşim), +te – isimden fiil yapan ek, w-mastar eki;

Qarıştaw: *qarış* isim kökü (fırsat), +ta – yapım eki, uw-mastar eki;

Qarqındaw: *Qarqın* isim kökü, +da – isimden fiil yapan yapım ek, +uw mastar eki;

Güldew: *gül* isim kökü, de- isimden fiil yapım ekidir.

Asuw- dandaisuw, mastanuw, taltañdaw, taqırayu, erkinsüw, asqındauw, asqınuw, kökiyu, masıǵuw: İlerlemek, büyüklenmek, kibirlenmek

Asuw: *as* “aş-” fiil kökü, uw- masta eki;

Dandaysuw: *danday* isim kökü (ulu), +sı- isimden fiil yapan ek, -w mastar eki;

Mastanuw: *mas* isim kökü, +tan– +ta-/te- isimden fiil türetme eklerine –n- fiilden fiil yapma ekinin getirilmesi ile oluşmuş bir birleşik ektir, +uw mastar eki;

Taltañdaw: *taltañ* isim kökü, +da – yapım eki, +w mastar eki;

Taqırayuw: *taqır* isim kökü (çöllerde ve kayalardan oluşan düz, sert ovalar), +ay– isimden fiil yapım eki -w mastar eki;

Erkinsüw: *erkin* isim kökü, +si– yapım eki, +w mastar eki,

Asqındaw: *as-* fiil kökü, -qın+ fiildeki iş ve hareketin sonucunu ve sürekli olduğunu belirten fiilden isim yapım eki, +da- isimden fiil yapan ek, +w mastar eki;

Egüw, sebüw-otırǵızuw: Ekmek, serpmek, yetiştirmek, oturtmak.

Egüw: ek – fiil kökü, -üw mastar eki;

Sebüw: sep – fiil kökü, -üw mastar eki;

Otırğızuw: otır– fiil kökü, -ğız- geçişsiz fiillerden geçişli fiil yapan, geçişli fiillerden ettirgen fiil yapan ektir, -uw mastar eki.

Qosuw - eselew, üstemelew: Eklemek, ilave etmek, fazlalaştırmak.

Qosuw: qos– fiil kökü, -uw mastar eki;

Eselew: ese+ isim kökü, +le- isimden fiil yapan ektir, -w mastar eki;

Üstemelew: üst+ isim kökü, +e- isim ve sıfatlara eklenecek işlek olmayan bir isimden fiil yapım eki, -me+ fiilden isim yapan ek, bu ekin fonksiyonu iş isimleri yapmaktır; +le- işin ve hareketin yapılma şeklini bildiren yapım ekidir.

Jadıraw- jaydarılanuw, köñildenüw, majıraw, raylanuw: sevinmek, sevinçten havalara uçmak.

Jadıraw: jadıra – fiil kökü, +w mastar eki;

Jaydarılanuw: jaydarı isim kökü, +lan- +la- isimden fiil yapma eki ve +n dönüşlülük ekinin birleşiminden oluşmuş kaynaşık ve birleşik yapım ekidir, uw-mastar eki;

Köñildenüw: köñil –isim kökü, +de- isimden fiil yapan ek, Türkiye Türkçesinde sadece +la +le şekilleri varken, Kazak Türkçesinde “l- d- t” değişimine bağlı olarak +da+de +ta+te şekilleri de kullanılmaktadır; -n- fiilden fiil yapan ektir, işlevi dönüşlülüktür, bu ek ile yapılan bazı fiiller pasif ve meçhul ifade eder, üw –mastar eki;

Majıraw: majıra – isim kökü, çiçek adıdır, +w mastar eki;

Raylanuw: ray+ isim kökü, +lan- birleşik yapılmış isimden fiil yapım ekidir, +uw mastar eki;

Şabuw - jawlaw, tiyüw: Saldırmak, çapmak, dalamak

Şabuw: şap –fiil kökü, +uw mastar eki;

Jawlaw: jaw+ isim kökü, +la- isimden fiil yapan işlek ektir, +w mastar eki;

Tiyüw: tiy - fiil kökü, +üw mastar eki.

Kömüw - jerlew, qabirlew: Gömmek, defnetmek.

Kömüw: köm –fiil kökü, -üwmastar eki;

Jerlew: jer+isim kökü, +*le-* isimden fiil yapan ek, -*w* mastar eki;

Qabirlew: qabir+ isim kökü, +*le-* isimden fiil yapan ek, +*w* mastar eki.

Jıyuw - jiynaw, toptaw, şoqtaw, şoğırlaw: bir araya toplamak, bir araya getirmek,

Jıynaw: jiy- fiil kökü, -*n+* fiilden isim yapım ekidir, +*a-* isimden fiil yapım eki, -*w* mastar eki;

Toptaw: top+ isim kökü, +*ta-* isimden fiil yapan ektir, -*w* mastar eki;

Şoqtaw: şoq+ isim kökü, *ta-* isimden fiil yapan ek, *w-*mastar eki;

Şoğırlaw: Şoğır+ isim kökü, +*la-* isimden fiil yapan en işlek ektir, -*w* mastar eki.

Jüdew – aruw - arıqtaw, taraluw, azuw, soluw, aşıñdaw, azğındaw: zayıflamak, arıklamak, solmak.

Jüdew: jüde –fiil kökü, *w* –mastar eki;

aruw: ar- fiil kökü, -*w* mastar eki

arıqtaw: ar- fiil kökü, -(*i*)*q+* fiilden isim yapım eki, +*ta-* isimden fiil yapım eki, -*w* mastar eki;

taraluw: tara- fiil kökü, -*l-* fiillerden pasif edilgen karakterli fiiller türeten fakat işlek olmayan bir ektir (Gabain, 1988: 49), -*w* mastar eki;

azuw: az – fiil kökü, -*uw* mastar eki;

soluw: sol – fiil kökü, -*w* mastar eki;

aşıñdaw: aşıñ+ isim kökü, +*da* –isimden fiil yapan ek, -*w* mastar eki;

azğındaw: az- fiil kökü, -*ğın+* fiilden isim yapan ek, türettiği sözcüklere büyültme, aşırılık anlamı katar, +*da-* isimden fiil yapan ek, -*w* mastar eki;

Kezüw -şarlaw, jortuwıldaw: Gezmek, dolaşmak, gezinmek.

Kezüw: kez - fiil kökü, -*w* mastar eki;

Şarlaw: şarla- fiil kökü, -*w* mastar eki;

Jortuwıldaw: jortuwıl+ isim, +*da-* isimden fiil yapım eki, -*w* mastar eki.

Ketüw- joǵaluw, tayu, jönelüw, tayquw, qayqayu: kaybolmak, gözden uzaklaşmak.

Ketüw: ket- fiil kökü, *-üw* mastar eki;

Joǵaluw: joq+ isim kökü, *+a-* isimden fiil yapım eki, *-l* – fiilden fiil yapım eki, *-uw* mastar eki.

Tayuw: tay- fiil kökü, *-w* mastar eki;

Jönelüw: jön+ isim kökü, *+e-* isimden fiil yapım eki, *-l* – fiilden fiil yapım eki, *-üw* mastar eki,

Qayqayu: Qay- fiil kökü, *-q+* fiilden isim, *+a* –yapım eki, *-yu* mastar eki.

Küyu- januw, örtenüw: alevlenmek, ateşlenmek, yanmak. Mecaz anlamı da cana batmak,

Küyu: küy – fiil kökü, *-w* yapım eki;

Januw: jan - fiil kökü, *-uw* mastar eki;

Örtenüw: ört + isim kökü, *+e-* isimden fiil yapım eki, *-n* –fiilden fiil yapan ek, *-üw* mastar eki.

1.2.1.1.2. Eş Anlamlısı Alıntı Olan Filler

Diller arasındaki ilişkilerde en çok alınan öğeler, isim cinsinden kelimelerdir. Ancak bunların bazen isimden fiil türetme ekleri getirilerek mevcut fiillerin eş anlamlılarının türetildiği de görülür. Dillerdeki sözvarlığının gelişmesi sadece iç imkânlarıyla olmaz. Kendisinde olmayan, yeni karşılaştığı ve tanıdığı varlıkları, kavramları ifaden eden sözleri başka dillerden ödünç alarak da dil zenginleşebilir.

Komşu halklar arasındaki ilişkiler, dini, kültürel, ticari ilişkinin artması sonucunda bir dilden ikinci bir dile geçen kelimeler, dillerdeki eşanlamlı sözcüklerin de sayısını arttırır. İki komşu halk, belirtilen konularda birbirinden kelime alışverişi de yaparlar, yani bütün halklar kelime alışverişinde bulunabilirler (Belinskiy, 1955:61). Karaağaç, bir dilin söz varlığının alıntı sözlerle de zenginleştiğini, bazı alıntı sözlerin, o dilin öz sözleriyle yakın anlama sahip olabildiğini, sonucunda da eş anlamlı kelimelerin oluştuğunu belirtir (2016:636).

Kazak Türkçesinin kelime hazinesinin gelişmesinde Arapçanın, Farsçanın, Moğolcanın ve Rusçanın önemli katkısı olmuştur. Kazak Türkçesindeki Arapça-

Farsça ödünç kelimeler üzerine araştırmalar 1936 yılında Taljanov tarafından başlamıştır (1936). Türk lehçeleri ile Rus dili arasındaki söz alışverişi, bu dillerle konuşan komşu halkların ekonomi ve kùltür alanında uzun yıllar ilişkiye girmesinin sonucunda gerçekleşmiştir. Sözlerin bir dilden ikinci bir dile geçmesi, sözün karşıladığı nesne veya kavramın girmesiyle ilgilidir. Alıntı sözler her zaman yeni kavrmalar getirmez, bazen alıcı dilde aynı kavramı bildiren sözlerle birlikte kullanılır. Böylesi durumlarda alıntı söz ile yerli söz birbirleriyle eř anlamlı olur (Ahanov, 2008: 154)

İriktew- sorttaw, otbor: Sınıflandırmak, seçmek.

“Sorttaw” fiili Rusçadaki “sortirovat” fiilinden geçmektedir. “otbor” seçme, ayırma anlamına gelmektedir.

Baylaw- binttew/binttep tastaw. Sarmak, bağlamak, bandalamak. “Binttew” fiili Rusçadaki “zabintovat” fiilinden geçmektedir.

Daleldew- dokazat’ (etüw): ispat etmek, kanıtlamak. Rusçadaki “dokazat” fiilinden alıntı yoluyla ortaya çıkmıştır.

Keri ketüw, quldıraw - degredatsya. Gerilemek, yozlařmak. “degredatsya” Rusçadan geçen kelimedir.

Toptastıruw, jiktew, saralaw- klassifikatsyalaw (jasaw). Sınıflandırmak.

Uwlanuw, uşnuw – otravleniye boluw (отравление). Zehirlenme. “otravlenye” Rusçadan alıntı bir kelimedir.

Amandasuw, esendesüw, qol alısuw- sälemdesüw. Karşılaştığında selamlaşmak; (Bizaqov,2007:55)

Jabıstıruw – kleylew: yapıştırmak. Rusçadaki “kleet” fiilinden gelmektedir.

Sılaq, sılaw- ştukaturka: sıva, badana yapmak. “ştukaturka” Rusçadan geçmektedir.

Hattaw-qağazdaw-aktilew: yazmak, kağıda geçirmek. Rusçadaki “akt” kelimesine yapım eki eklenerek “aktilew” fiili türemiştir. Alıntı kelimeler, alıcı dilin eklerini üzerine alarak kelime türünü de değiştirebilir.

I.2.1.2. Eş Anlamlı Basit İsimler

Kök durumunda bulunan, herhangi bir yapım eki alarak genişletilmemiş isimlere basit isimler deriz.

Däl – naq- tap (däp)- qaq: Tam, doğru.

Şöp –ot- kök: ot

Köz- janar: göz

Eski- köne: eski, kullanılmış

Küş-quat- äl: güç, kuvvet, hal (Bizaqov,2007: 305)

Muñ- şer- zar- qam-aza: gam, kaygı, endişe (551)

Arız - sağım: Dilekçe

Ar- ujdän, namıs, uyat, şam. (Ar, ayıp, namus, şam) Kişideki kişisel (insani özellikler)

Abroy- abiyır, bedel - Hürmet, saygı itibar.

Ağza- organizm - Vücut organı.

Adam- kisi, jan, pende, qawmet – Kişi, şahıs, can.

Ajar- är, dıydar, öñ, bet, jüz, tür, tüs, kelbet, körik, şıray, keyip, reñ, ray: Yüz, çehre, surat, sima.

Äkim, töre, ulıq, sultan, şora, mırza, bek, elbegi (eskı), manap – Ülkeyi/ halkı yöneten yetkili kişi.

Bay, mol, en, köp, qıruwar, ırğın. – Aşırı çok, hesapsız, sayısız.

Ğaşıq, asık: Tutkuyla seven biri.

Davis, dıbıs, ün, dım: Seda, ün, kulağın duyabildiği titressim.

Dene, boy, süyek, tän, den: Bir kişinin tüm vücudu.

Ep, ıykem, mñğay, beyim: Yetenek, kabiliyet, istidat, eğilim.

Jarıq, nur, sävle: Işın, ışık, şule.

Jeke, bölek, derbes, dara, sayaq: Yalnız, sadece, başkasından farklı, benzersiz, eşsiz.

Kek, öş, zil – Kin, öç, intikam

Mağına, mazmun, män, mañız: Mana, anlam, önem; hayattaki bir şeyin önemi, işlevi.

Amal, ayla, laj, şara, dawa, ıyla: Hile, amel, doğruyu yapabilmek için bulunan bilgelik. (Bizaqov,2007:54)

Sana- es- aqıl: Akıl, zekâ

Suluw- ädemi- äsem- körkem: Güzel, hoş

1.2.1.2.1. Basit Karşılığı Türemiş Olan İsimler

Türemiş isimler, isim veya fiil kök gövdelerine isim yapım ekleri getirilerek oluşturulan isimlerdir. Türemiş isimler, isimden isim yapan yapım ekleri ile fiilden isim yapan yapım ekleri sayesinde oluşturulur (Doğan, Koç, 2004:186).

Kazak Türkçesinde basit isimleri ile türemiş isimler eş anlamlı dizelerini oluştururlar. Yani kök sözcük ile türemiş sözcükten eş anlamlık yuvası yapılır.

Kölik - kerik, mingi: Çeşitli amaçlar için kullanılan araç. (Bizaqov, 2007:292)

Kölik- isim kökü.

Kerik: *ker* –fiil kökü, *-ik* fiilden isim yapım eki;

Mingi: *min-* fiil kökü, *-gi* fiilden isim yapan ek. Eski Türkçede *-gu/-gü* ve nadiren *-qu/-kü* şeklinde kullanılan ve geldiği fiil tabanlarından fail ismi, soyut isim, alet isimleri ve sıfat türeten bir ektir (Gabain, 1988: 52). Ek günümüzde ünlüsü daralmış olarak ünsüzü de ünsüz uyumuna uymuş vaziyette sedalı ve sedasız şekilleri olan bir ektir.

Kilt- aşqış, aşar - Kilidi açmak veya kapatmak için kullanılan demir alet. (Bizaqov,2007:310)

*Kilt-*isim kökü;

Aşqış: *aş-* fiil kökü, *qış* - fiilden isim yapan ek; Eski Türkçede “-ğış/-giş, -qış/-kiş” ekleri genellikle fiillerde belirtilen hareketle ilgili alet isimleri türeten (Gabain, 1988: 52) ektir. Kazak Türkçesinde soyut ve somut kalıcı isimler türeten bir ektir.

Aşar: *aş-* fiil kökü, *-ar* fiilden isim yapan işlek bir ek değildir, Eski Türkçede de nadir kullanılan ektir (Gabain, 1988: 50).

Kinä - kinärat, ayıp, jazıq- Suç, hata, kusur (Bızaqov,2007:310)

Kinä- isim kökü; *kinä-* isim kökü, rat-yapım eki,

Ayıp- isim kökü.

Jazıq: *jaz* –fiil kökü, *-ıq* yapım eki (Qaydar, 2014:73) Eski Türkçedeki *-k/-q, -uq/-ük* ekinin (Gabain, 1988: 54, 58) ünlüsünün genişlemesi ile oluşmuştur.

Zäre - ürey, qorqınış – İnsanı korkutan güç, panik, korku, dehşet (Bızaqov,2007:358)

zäre isim kökü,

ürey isim kökü,

*qorq-*fiil kökü, *-ın* fiilden fiil, *-(i)ş* fiilden isim yapım eki.

Jiti, qıran, qırağı, köregen – Dikkatli, tedbirli, çevik, açığöz. (Bızaqov,2007:378)

Jiti- isim kökü (*yiti közlüg — keskin gözli*) anlamında kullanılmıştır. Ancak Kazak Türkçesinde başka kelimenin keskinliği için “jiti” sözcüğü kullanılmaz.

Qıran isim kökü

qırağ isim kökü, *ı-*isimden isim yapan ek, Eski Türkçede geçen, fakat sonradan işlekliliğini kaybeden ektir (Ergin,2001: 182)

köregen: *gör-*fiil kökü, *-e-* Eski Türkçede daha işlek durumda olan, ancak şimdi fazla işlek olmayan, fiilden fiil yapan ektir (Ergin,2001: 181), *-gen* fiilden sıfat yapan ektir, fonksiyonunda kuvvetli bir aşırılık manası vardır.

Mahabbat - süyispenşilik, ğaşıqtıq, asıqtıq – Aşk, tutku dolu duygu, muhabbet (Bızaqov,2007:395)

Mahabbat- isim kökü;

Süyispenşilik: *süy* - fiil kökü, *-is-* işteşlik eki, *-pen+* fiilden isim, *şilik-* bu ek, “+şı+lık” şeklinde iki ayrı yapım ekinin birleşmesiyle oluşmuştur; isim ve sıfatlara eklenerek soyut anlamlı isimler türetir (İsayev, 2007:45)

Ğaşıqtıq: *ğasıq+* isim kökü, *+tıq* isimden isim yapım eki,

Asıqtıq: *asıq+* isim kökü, *+tıq* isimden isim yapan ek.

Märt, mirza, jomart, darqan - beregen, bergiş, berimpaz, şığımdı, şülen, saqı- Kimsenin elini geri çevirmeyen, eli açık, cömert (Bizaqov,2007:409)

Märt isim kökü;

mirza isim kökü;

Jomart isim kökü;

Darqan isim kökü;

Beregen: *ber* –fiil kökü, *-e-* yapım eki, *-gen* fiilden isim yapan ek,

Bergiş: *ber-* fiil kökü, *-giş* fiilden isim yapan ek;

Berimpaz: *ber-* fiil kökü, *-im+* fiilden isim, *+paz* Farsça ek;

Şığımdı: *Şığ-* fiil kökü, *-im+* fiilden isim yapım eki, *+dı* isimden isim yapım eki;

Şülen. *şüle-*isim kökü, *-n* yapım ekidir;

Saqı: isim kökü, Arapça sehî kelimesinin Kazak Türkçesindeki biçimi.

Min - kemşilik, olqılıq, aqaw, kinärat – Kusur, eksiklik, yetersizlik (Bizaqov, 2007:411)

Min: isim kökü;

Kemşilik: *kem+* isim kökü, *+şi+* isimden isim yapım eki, *+lik* isimden isim yapım eki, soyut isim yapan ek;

Olqılıq: *Olqı+* isim kökü, *+lıq* isimden isim yapan ek,

Aqaw isim kökü;

Nätije- qoritındı, tüyin – Sonuç, belli bir hareketten, tecrübeden kaynaklanan karar, bağlam. (Bizaqov,2007:415)

Nätije- isim kökü;

Qoritındı: *qorit* – fiil kökü, *-in-* fiilden isim yapım eki, *+dı* fiilden isim yapan ek;

Tüyin: *tüy* - fiil kökü, *-in* fiilden isim yapan ek.

Oy- oypañ, oyıs – İnişli, çukur, girinti. (Bizaqov, 2007:419)

Oy isim kökü;

Oypañ: *Oy*+ isim kökü, *+pañ* yapım eki (+ban farsça yer isimleri yapan ek);

Oyıs: *Oy*+ isim kökü, *+ıs* yapım eki;

Şäkirt- oquşı: öğrenci, talebe (Bizaqov, 2007:421)

Şäkirt isim kökü;

Oquwşı: *oqı*- fiil kökü, *-w* mastar fiilden isim, *+şı* isimden isim yapan ek.

Olja - kiris, tabıs, utıs, alapa, mal – Buluntu, ganimet, kazanç.
(Bizaqov,2007:422)

Olja –isim kökü;

Kiris: *kir*- fiil kökü, *+is* fiilden isim yapan ek;

Tabıs: *tab* - fiil kökü, *+ıs* fiilden isim yapan ek;

Utıs: *ut* - fiil kökü, *+ıs* fiilden isim yapan ek;

alapa isim kökü;

mal isim kökü.

Tegin - aqısız, pulsız – Ücretsiz, bedava. (Bizaqov, 2007:521)

Tegin-isim kökü;

Aqısız: *aqı* isim kökü, *+sız* isimden isim yapan ek;

Pulsız: *pul* isimden isim yapan ek, *+sız* isimden isim yapan ek.

Qazı, töreşi – Hakem, jüri (Bizaqov,2007:534).

Qazı isim kökü (Arapça kadı kelimesi)

Töreşi: *töre* isim kökü, *+şi* isimden isim yapan ek.

1.2.1.2.2. Eş Anlamlısı Alıntı Olan İsimler

Kazak Türkleri tarih boyu farklı milletlerle komşuluk ilişkisi içinde olmuştur. Komşu halkların ilişkileri sonucu, ticari alışverişin gelişmesiyle bir dilden ikinci bir dile geçen sözcükler, dillerdeki eşanlamlı kelimelerin sayısını da arttırmıştır. Bu tür sözcüklere Kazak Türkçesinde “*Kirme sözder*” denilir. Kirme (alıntı) sözler bir dilin kelime yapma yoluyla değil, başka dillerin etkisiyle ortaya çıkmıştır. Başka bir

deyişle kirme sözcükler ses ve anlamıyla tamamen bir başka dile ait olan sözcüklerdir. Kazak Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde eşanlamlı kabul edilen sözcüklerin biri çoğunlukla yabancı dillerden ödünç alınan kelimelerden oluşmaktadır (Doğu, 2019: 24).

Kazak Türkçesinde eşanlamlı kelimelerin oluşmasında Rusçanın etkisi büyüktür. Sovyet dönemiyle birlikte, Rusçadan Kazakçaya alınan terimler, kelimeler Kazak Türkçesinin leksikolojisini zenginleştirmiş, bu tip kelimelerin sayesinde Kazak Türkçesindeki eşanlamlı kelimelerin sayısı artarak zenginleşmiştir.

Buriştama – vıza: derkenar, gelen evrağın köşesine konan not. (Bizaqov,2007:557) Vıza kelimesi latıncadan alıntı kelimedir.

Şelek, baqır- bedre: kova, bakraç. “Bedre” Rusçadaki “vedro” kelimesinden geçmektedir.

Olja, kiriş, tabıs- payda: kazanç, giriş, fayda. “Payda” Arapçadan ödünçlenmiş kelimedir.

Tağat, şıdam, tözim- sabır: Takat, katlanma, sabır. “Sabır” Arapçadan alıntı kelimedir.

Şını, şölmek- bötelke: Çını, çömlek, şişe. “Bötelke” kelimesi Rusçadaki “butılka” sözcüğünden geçmektedir.

Ğariş, aspan älemi – kosmos: asuman, uzay, kosmos, evren. (Bizaqov,2007:569)

Ğarişker – kosmonavt: Uzay adamı, astronot, kozmonot. (Bizaqov,2007:169)

Qaqa- darbaza: kapı, dervaze. “darbaza” Arapçadan geçen kelimedir.

Esen, say- sälemet: sağ salim, hasta olmayan. (Bizaqov,2007:205)

Jayaysoqpaq- trotuwar: Caddenin yaya tarafı. (Bizaqov,2007:234)

Kädesiy- suvenir: hediyelik eşya (Bizaqov,2007:270).

Kelisim, kontrakt - Birkaç tarafın karşılıklı yükümlülüklerini belirleyen bir anlaşma. (Bizaqov,2007:277)

Keydemsoqtıq, ambitsiya – kibirlilik, fodulluk. (Bizaqov,2007:284)

Keydeşe, nımşa – kofta: Kadınların ince dış giyimi. (Bizaqov, 2007:284)
“*kofta*” Rusçadan geöen kelimedir.

Kezek- öşiret: sıra, kuyruk. “*Öşiret*” kelimesi Rusçadaki “*oçered*” kelimesinden geçmektedir.

Kökeygöz- intuwiytsiya- içgüdü (Bizaqov,2007:288). “*İntuwitsiya*” sözcüğü Rusçada geçmiştir.

Qoltañba, avtoğraf – imza. (Bizaqov,2007:354) “*Avtograf*”sözcüğü Rusçadan geçerek eş anlamlı kelimeler dizesin oluşturmuştur.

Qunsızdanuw, inflyatsiya- enflasyon. (Bizaqov,2007:369) “*İnflyatsiya*” sözcüğü Latineden geçmiştir.

Qurıltay - konferentsiya - kurultay (Bizaqov,2007:371).

Maman- kadr - Uzman, çalışan (Bizaqov,2007:391). “*Kadr*” sözcüğü Lat. kelimedir.

Mäsele- problema – Araştırmayı gerektiren hareket. (Bizaqov,2007:397)

Muğalim, oqıtuwşı- pedagog, ustaz- Yükseköğretimde, eğitimde ders veren kişi (Bizaqov,2007:404).

Suwret- kartına – tablo, kağıt veya başka bir şey üzerinde birinin veya bir şeyin görüntüsü.

(Bizaqov,2007:488). “*Kartina*” sözcüğü Rusça bir kelimedir.

Tärbiye- talim, tağılım, sabaq – Terbiye, eğitim. (Bizaqov,2007:518)

Taqısır- ağzam, märtebelim, aldıyar, quldıq - Eski devirlerde sultan, han, padişah gibi yüksek dereceli insanlar için kullanılan "Efendim, Hazretleri", anlamlarını içeren bir hitap sözü (Bizaqov,2007:507).

Adal- xalal – Kullanılabilen, haram olmayan. “Halal” kelimesi Arapçadan geçmektedir.

I.2.2. Eş Anlamlı Türemiş Kelimeler

Türemiş kelimeler, isim ve fiil köküne yapım ekleri getirilerek yapılır. Her türemiş kelime, birer gövdedir.

Kazak Türkçesinde türetilmiş kelimelerden oluşan eşanlamlılık farklı yapım ekleriyle oluşur. Bunlar kendi aralarında ikiye bölünürler:

1. Kökü aynı olup, sözcüğün yapım eklerinin genişletilmesi ile yapılan eşanlamlı kelimeler;

Örneğin, *bilgiş - bilgir (bilgiç, bilge) sezgiş-sezimtal*

2. Farklı kelime köklerine aynı türden veya farklı cinsten yapım ekleriyle türetilmiş eşanlamlı kelimeler. Yapım ekleri, kök sözcüklerden oluşan eşanlamlı kelimelerden yeni kelime ve yeni eşanlamlı dizeleri ortaya çıkarır. Kök halinde benzerliği olmayan farklı kelimelerle eşanlamlılık oluşur. Örneğin: *aqıldı-esti (akıllı) beybitşilik-tınıştıq (barış, huzur) kirispe-bastama (giriş, başlangıç)* (Bolğanbayev,1970)

Jıyılıs, keñes, otırıs: Toplantı, meclis, danışma, oturum.

“jıyıl-, kene-, otır-” kelimelerine “-ıs, -is, -s” yapım eklerinin getirilmesiyle yapılmıştır.

Bitim, kelisim: Anlaşma.

Bitim: Bit fiil kök “im, im, m” fiilden isim yapım ekiyle yapılmıştır.

Kelisim: kel fiil kökü, +im yapım ekiyle yapılmıştır.

Ataqtı, danqtı, äygili: Meşhur, ünlü, namlı.

Ataqtı: ataq isim kökü, +tı isimden isim yapan ek;

Danqtı: danq isim kökü, +tı isimden isim yapan ek;

Äygili: äygi isim kökü, +li isimden isim yapan ek;

Kazak Türkçesinde “+lı” ekiyle yani “tı, ti, dı, di” ekleriyle yapılan eşanlamlı kelimeler çok kullanılır. En işlek yapım eklerinden biridir.

Demew, süyew, medew- Katkı, destek.

Demew: dem isim kökü, +e isimden fiil yapma eki;

Süyew: süy isim kökü, +e isimden isim yapan ektir, *süyew* fiil olarak dayamak anlamına da gelmektedir.

Somaday, darday, soqtaday, soylday. İri yarı, büyük, hantal.

Somaday: *soma* isim kökü, *+day* isimden isim yapma ekidir;

Darday: *dar* isim kökü, *+day* isimden isim yapma ekidir.

Soqtaday: *soqta* isim kökü, *+day* isimden isim yapan ek;

Soylday: *soy* fiil kökü, *+ıl* fiilden fiil yapan ek, işlevi edilgen, meçhul fiiller türetmektir, *+day* yapım ekidir.

Kazak Türkçesinde kelime türetmede *-day/-dey* yapım ekleri işlek eklerdendir.

Uris, soğıs, şayqas - Vuruş savaşı, çatışma. *Ur-*, *soq-*, *şayqa-* fiillerine “*-ıs, -is, -s*” yapım eklerinin getirilmesiyle yapılmıştır.

Uris: *ur* fiil kökü, *+ıs* fiilden isim yapma eki;

Soğıs: *soq* fiil kökü, *+ıs* fiilden isim yapma eki,

Şayqas: *şayqa* fiil kökü, *+s* fiilden fiil yapma eki;

Bastı, negizgi, mañızdı. Başlıca, esas, önemli. “*bas, negiz, manız*” köklerine “*+dı/+di, +tı/+ti*” eklerinin getirilmesiyle yapılmıştır.

Bastı: *bas* isim kökü, *+tı* isimden isim yapma eki;

Negizgi: *negiz* isim kökü, *+gi* isimden isim yapan ek;

Mañızdı: *manız* isim kökü, *+dı* isimden isim yapma eki;

Buzaqlıq, tentektik, sotqarlıq. Yaramazlık

Buzaqlıq: *buz* fiil kökü, *+aq* fiilden isim yapma eki, *+lıq* isimden isim yapma eki;

Tentektik: *tentek* isim kökü, *+tik* isimden isim yapma eki;

Sotqarlıq: *sot* isim kökü *+qar* (Fars) isimden isim yapma eki, *+lıq* isimden isim yapma eki;

Qılmıstı - jazıqtı. Suçlu.

Qılmıstı: *qılmıs* isim kökü, *+tı* isimden isim yapma eki;

Jazıqtı: *jazıq* isim kökü, *+tı* isimden isim yapma eki;

I.2.2.1. Eş Anlamlı Türemiş Fiiller

Türemiş fiiller, isimlere ya da fiil kök veya gövdelerine yapım ekleri getirilerek elde edilen fiillerdir. Aynı zamanda türemiş fiiller birden fazla yapım eki alarak farklı fiiller türetebilir. İsim köklü birçok eş anlamlı kelimeler fiil köklü kelimelerden türetilmiştir.

Buzıluw – iyistenüw- bılıǵuw- bülünüw. Bozulmak, kokmak, pislenmek, kullanılmaz hale gelmek.

Buzıluw: *buz-* fiil kökü, *-ıl-* edilgen eki, *-uw* mastar eki;

Iyistenüw: *iyis+* isim kökü, *+te-* isimden fiil yapım eki, *-n-* fiilden fiil yapım eki, *-üw* mastar eki,

Bılıǵuw: *bılıq-* fiil kökü, *-uw* mastar eki;

Bülünüw: *bül* – fiil kök, *-in-* dönüşlük eki , *-üw* mastar eki.

Kezdesüw - jolıǵuw, jüzdesüw, didarlasuw, uşırasuw, duwşarlasuw, körisüw, kezigüw, bettesüw, közigüw, qawısuw, jolǵasuw: yüzyüze görüşmek, kavuşmak, karşılaşmak, gözükmek, rastlaşmak.

Kezdesüw: *kez+* isim kökü, *+de-* isimden fiil yapım eki, *-s-* fiilden fiil yapım eki, *-üw* mastar eki;

Jolıǵuw: *jol+* isim kökü, *+ıq-* isimden fiil yapan ek, *-uw* mastar eki;

Jüzdesüw: *Jüz+* isim kökü, *+de-* isimden fiil yapım eki, *-s-* fiilden fiil yapım eki, *-üw* mastar eki;

Didarlasuw: *Didar+* isim kökü, *+la-* isimden fiil yapım eki, *-s-* fiilden fiil yapım eki, *-uw* mastar eki;

Uşırasuw: *Uşıra-* fiil kökü, *-s* – fiilden fiil yapım eki, *-uw* mastar eki;

Duwşarlasuw: *Duwşar* isim kökü (Kazak Türkçesinde ‘etmek, olmak’ gibi yardımcı fiillerle beraber kullanılır), *+la-* isimden fiil yapım eki, *-s-* fiilden fiil yapım eki, *-uw* mastar eki;

Körisüw: *kör-* fiil kökü, *-is-* fiilden fiil yapan ek; *-üw* mastar eki;

Kezdesüw: *kez* – isim kökü, *+de-* isimden fiil yapım eki, *-s-* fiilden fiil yapım eki, *-üw* mastar eki;

Bettesüw: *bet-* isim kökü, *+te-* isimden fiil yapım eki, *-s-* fiilden fiil yapım eki, *-üw* mastar eki

Közigüw: *köz+* isim kökü, *+ik-* isimden fiil yapan ek, *-üw* mastar eki;

Qawısuw: *Qawıs-* fiil kökü, *-uw* mastar eki;

Jolğasuw: *jol* isim kökü, *+ğa* isimden fiil yapma eki, *+s* fiilden fiil yapma eki;

Jattıǵuw, qalıptasuw, qalıptanuw, känigilenüw, daǵdılanuw, ädettenüw, maşıqtanuw, ädistenüw. Alışkanlık edinmek, adet haline getirmek, alışmak.

Jattıǵuw: *jat* + isim kökü *+tıq-* isimden fiil yapım eki, *-uw* mastar eki;

Qalıptasuw: *qalıp+* isim kökü, *+ta-* isimden fiil yapım eki, *-s-* fiilden fiil yapım eki, *-uw* mastar eki;

Känigilenüw: *känigi+* isim kökü (Ar. “qanek” sözünden gelmektedir, Kazak Türkçesinde *känigi* şeklinde yazılmaktadır) *+le-* isimden fiil yapım eki, *-n-* fiilden fiil yapan ek, *-üw* mastar eki;

Daǵdılanuw: *daǵdı+* isim kökü, *+lan-* isimden fiil yapan ek, *-uw* mastar eki;

Ädettenüw: *ädet+* isim kökü, *+te-* isimden fiil yapım eki, *-n-* fiilden fiil yapım ekiyapım eki, *-üw* mastar eki;

Maşıqtanuw: *maşıq+* isim kökü, *+ta-* isimden fiil yapım eki, *-n-* fiilden fiil yapım ekiyapım eki, *-uw* mastar eki;

Ädistenüw: *ädis* + isim kökü, *+te-* isimden fiil yapım eki, *-n-* fiilden fiil yapım ekiyapım eki, *-üw* mastar eki.

Jılaw, eñirew, bozdaw, ökirüw, añıraw, azınaw, eñkildew, solqıldaw, süwsuw. Ağlamak, sızlamak, sesli ağlamak.

Jılaw: *jıla-* fiil kökü, *-w* mastar eki;

Eñirew: *Enire-* fiil kökü, *-w* mastar eki;

Bozdaw: *Boz* + isim kökü, *+da-* isimden fiil yapan ek *-w* mastar eki;

Ökirüw: *Ökir-* fiil kökü, *-üw* mastar eki;

Añıraw: *Anır-* fiil kökü, *-a-* fiilden fiil yapım eki kökü, *-w* mastar eki;

Azınaw: *Azına-* fiil kökü, *-w* mastar eki;

Eñkildew: *Eñkil*+ isim kökü, *+de-* isimden fiil yapan ek, *-w* mastar eki;

Solqıldaw: *Solqıl*+ isim kökü, *+da-* isimden fiil yapan ek, *-w* mastar eki;

Sıñsuw: *sıñ-* fiil kökü, *+sı-* isimden fiil yapım eki, *-w* mastar eki. (***Sıñsuw*** sözcüğünün kökü ***sıq*** Türk lehçelerine ortak eski köktür. Eski Türk yazıtlarında “yığla-, sıqta-” sözcükleri “ağlamak” anlamında kullanılmıştır. Günümüzde aynı anlamda ***sıqta*** kelimesi Uygur, altay, Şor vb lehçelerinde kullanılmaktadır. Böylece ***sıq*** kelimesi < ***sı*** < ***sıñ*** haline ***sı*** yapım eki eklenerek ***sıñsuw*** kelimesi ortaya çıkmıştır) (KDKES, 1996:240)

Iyilüw, eñkew, bögülüw. Eğilmek, bükülmek.

Iyilüw: *Iy* –fiil kökü, *-il* - fiilden fiil yapan ek, işlevi edilgen ve meçhul fiiller türetmektir, *-üw* mastar eki;

Eñkew: *Eñke*-fiil kökü, *-w* mastar eki;

Bükilüw: *bük-* fiil kökü, *-ül-* fiilden fiil yapan ek, *-üw* mastar eki.

Kesuw, qırqüw, qıyuw, küzew, qırpuw, şabuw. Kesmek, dilmek.

Kesüw: *Kes*-fiil kökü, *-uw* mastar eki;

Qırquw: *Qırq*-fiil kökü, *-uw* mastar eki;

Qıyuw: *Qıy*- fiil kökü, *-uw* mastar eki;

Küzew: *Küz*+ isim kökü, *-e-* isimden fiil yapan ek, *-w* mastar eki;

Qırpuw: *Qırp*-fiil kökü, *-uw* mastar eki;

Şabuw: *Şap* –fiil kökü, *-uw* mastar eki

Qurtuw, joyuw, joğaltuw. Yok etmek, kaybetmek.

Qurtuw: *Quru*- fiil kökü, *-t* – fiilden fiil kökü, *-uw* mastar eki;

Joyuw: *Joy*- fiil kökü, *-uw* mastar eki;

Joğaltuw: *Joğal*- fiil gövdesi, *-t-* fiilden fiil yapan eki işlevi ettirgen fiil yapmaktır. *-uw* mastar eki.

Azaytuw, aluw, kemituw, şegeruw, qısqartuw. Azaltmak, kısaltmak, eksiltmek. (Bizaqov,2007:27)

Azaytuw: *Az+* isim kökü, *ay* –isimden fiil yapan ek, *-t-* fiilden fiil yapan ek, işlevi ettirgen fiil yapmaktır. *-uw* mastar eki;

Aluw: *Al-* fiil kökü, *-uw* mastar eki;

Kemitüw: *Kem+* isim kökü, *+i-* isimden fiil yapan ek, *-t-* fiilden fiil yapan ek, yaptırma ve öldürme ifade eden fiiller yapar, *-uw* mastar eki.

Şegerüw: *Şek+* isim kökü, *-er-* isimden fiil yapan ek, *-üw* mastar eki;

Qısqartuw: *Qıs-* fiil kökü, *-qar-* fiilden fiil yapan ek, *-t-* fiilden fiil yapan ek, işlevi ettirgen fiil yapmaktır, *uw-* mastar eki.

Azaptaw, qıynaw. İşkence etmek, sıkıntı vermek. (Bizaqov,2007:27)

Azaptaw: *Azap+* isim kökü, *+ta-* isimden fiil yapan ek, *-w* mastar eki;

Qıynaw: *Qıyn+* isim kökü, *-a-* isimden fiil yapan ek, *-w* mastar eki.

Ayqındaw, anıqtaw, naqtılaw, дәleldew, ayğaqtaw, ayandaw, derektew, rastaw, kuwälandırıw, negizdew. Açıklamak, belirlemek, netleştirmek. (Bizaqov,2007:31)

Ayqındaw: *Ayqın-* isim kökü, *+da-* isimden fiil yapan ek, *-w* mastar eki;

Anıqtaw (Naqtılaw): *Anıq* isim kökü, *+ta-* isimden fiil yapan ek, *-w* mastar eki;

Däleldew: *Dälel* isim kökü, *+de-* isimden fiil yapan ek, *-w* mastar eki;

Ayğaqtaw: *Ayğaq* isim kökü, *-ta-* isimden fiil yapan ek, *-w* mastar eki;

Ayandaw: *Ayan* isim kökü, *+da-* isimden fiil yapan ek, *-w* mastar eki;

Derektew: *Derek* isim kökü, *+te-* isimden fiil yapan ek, *-w* mastar eki;

Rastaw: *Ras (rast)* isim kökü, *+ta-* isimden fiil yapan ek, *-w* mastar eki;

Kuwälandırıw: *Kuwä* isim kökü, *+lan-* isimden fiil yapan ek, *-dir-* ettirgen fiil eki, *-w* mastar eki;

Negizdew: *Negiz* – isim kökü, *-de-* isimden fiil yapan ek, *-w* mastar eki;

Aytqız, söyletkiz, söylettir, söylet. Söyletmek, konuşturmak. (Bizaqov,2007:35)

Aytqız-: *Ayt-* fiil kökü, *-qız-* geçişli fiillerden ettirgen fiil türeten ektir,

Söyletkiz-: *Söyle-* fiil kökü, *-t-* fiilden fiil yapan ek, işlevi ettirgen fiil yapar -*kiz-* geçişli fiilerden ettirgen fiil türeten ektir;

Söyletkiz-: *Söyle-* fiil kökü, *-t-* fiilden fiil yapan ek, işlevi ettirgen fiil yapar *-tir-* geçişli fiilerden ettirgen fiil türeten ektir;

Söylet- : *söyle* - fiil kökü, *-t-* fiilden fiil yapan ek.

Ayaqtaw, bitiruw, tındıruw, tamamdaw, tıyanaqtaw, adalaw. Başlayan işi sonuna kadar yapmak, bitirmek, tamamlamak (Bizaqov, 2007:90).

Ayaqtaw: *Ayaq* isim kökü, *+ta-* isimden fiil yapan ek, *-w* mastar eki ;

Bitirüw: *Bit* –fiil kökü, *-ir* - ettirgen eki, *-uw* mastar eki;

Tındıruw: *tın* – fiil kökü, *-dır-*ettirgen eki, *-üw-*mastar eki

Tamamdaw: *Tamam* isim kökü, *+da* – isimden fiil yapan ek, *-w* mastar eki;

Tıyanaqtaw: *Tıyanaq* isim kökü, *+ta-* isimden fiil yapan ek, *-w* mastar eki;

Adalaw: *Ada* isim kökü, *+la-* isimden fiil yapan ek, *-w* mastar eki.

Balağattaw, tildew, bılapıttaw, sıbaw, boqtaw. Hakaret etmek, küfretmek. (Bizaqov, 2007:119)

Balağat: *Balağat* isim kökü, *+ta-* isimden fiil yapan ek, *-w* mastar eki;

Tildew: *Til* isim kökü, *+de-* isimden fiil yapan ek, *-w-* mastar eki;

Bılapıttaw: *Bılapıt* isim kökü, *+ta-* isimden fiil yapan ek, *-w-*mastar eki;

Sıbaw: *Sıba* isim kökü, *-w-* mastar eki;

Boqtaw: *boq* isim kökü, *+ta-* isimden fiil yapan ek, *-w-* mastar eki

Balasınuw, jassınuw, kişkenesinuw, maydasınuw. Çocuk görmek, küçümsemek (Bizaqov, 2007:121)

Balasınuw: *Bala* isim kökü, *+sın-* isimden fiil yapan ek, *-uw* - mastar eki;

Jassınuw: *Jas* isim kökü, *+sın* - isimden fiil yapan ek, *-uw-* mastar eki;

Kişkenesinüw: *Kişkene* isim kökü (sıfat), *+sın-* isimden fiil yapan ek, *-uw-* mastar eki;

Maydasınuw: *Mayda* isim kökü (sıfat), *+sın-* isimden fiil yapan ek, *-uw-* mastar eki;

Iykemdew, iňğaylaw, oňtaylaw, ıqşamdaw. Uyarlamak, intibak ettirmek
(Bizaqov,2007:266)

Iykemdew: *Iykem* –isim kökü, +*de* - isimden fiil yapan ek, -*w*- mastar eki;

Iňğaylaw: *Iňğay* –isim kökü, +*la* isimden fiil yapan ek, -*w*- mastar eki;

Oňtay - isim kökü, *la*- isimden fiil yapan ek, *w*- mastar eki;

Iqşam- isim kökü (sıfat), *da*- isimden fiil yapan ek, *w*- mastar eki.

Qayğırw, küyinüw, muñayu, qamıǵuw, azalaw, uwayımdaw, muñdanuw, jamıǵuw, ahılaw, ühilew, şerlenüw. (Bizaqov, 2007: 321) Kaygılanmak, üzölmek, dertlemmek, tasalanmak, gam çekmek, merak etmek.

Qayğırw: *Qayǵı* –isim kökü, +*r*- isimden fiil yapan ek, -*uw*-mastar eki;

Küyinüw: *Küy* –fiil kökü, +*in* fiilden fiil yapma eki, işlevi dönüşlölüktür, -*üw*-mastar eki;

Muñayu: *Muñ* -isim kökü, *ay*-yapım eki; -*w*- mastar eki;

Qamıǵuw: *qam* isim kökü, +*iǵ*- yapım eki, -*uw*-mastar eki;

Azalaw: *Aza* isim kökü,+ *la* isimden fiil yapan eki; -*w*- mastar eki;

Uwayımdaw: *Uwayım* –isim kökü, +*da*-isimden fiil yapan ek; -*w*-mastar eki;

Muñdanuw: *Muñ* –isim kökü, +*dan* isimden fiil yapan ek, -*uw*-mastar eki;

Jamıǵuw: *Jamıǵ* –isim kökü, -*uw*-mastar eki;

Şerlenüw: *Şer* –isim kökü, +*len*- isimden fiil yapan ek, -*üw*-mastar eki.

Surıptaw, iriktew, sorttaw, ekşew. Seçmek, ayırmak, sınıflandırmak.
(Bizaqov, 2007: 494)

Surıptaw: *surıp* isim kökü, +*ta* isimden fiil yapan ek, -*w*-mastar eki;

İriktew: *irik* isim kökü, +*te* isimden fiil yapan ek, -*w*- mastar eki;

Sorttaw: *sort* isim kökü, +*ta* isimden fiil yapan ek, -*w*-mastar eki;

Ekşe: *ekşe* isim kökü, -*w*- mastar eki.

Sıylaw, qurmettew, qadirlew, qasıyettew, qasterlew, äspettew, qundaw.
Hürmet göstermek, saygı göstermek, değer vermek. (Bizaqov, 2007: 498)

Sıylaw: *Sıy* isim kökü, *+la* isimden fiil yapan ek, *-w*-mastar eki;

Qurmette: *Qurmet* isim kök, *+te* isimden fiil yapan ek, *-w*- mastar eki;

Qadirlew: *Qadir* isim kökü, *+le* isimden fiil yapan ek,- *w*- mastar eki;

Qasıyettew: *Qasıyet* isim kökü, *+te* isimden fiil yapan ek, *-w*- mastar eki;

Qasterlew: *Qaster* isim kökü, *+le-* isimden fiil yapan ek, *-w*- mastar eki;

Äspettew: *Äspet* isim kökü, *+te-* isimden fiil yapan ek, *-w*- mastar eki;

Qundaw: *Qun* - isim kökü, *+da* isimden fiil yapan ek, *-w*- mastar eki.

1.2.2.2. Eş Anlamlı Türemiş İsimler

Eş anlamlı türemiş isimler, isim veya fiil köküne isim yapım ekleri getirelerek oluşturulan kelimelerdir. Türemiş isimler, isimden isim yapan yapım ekleri ile fiilden isim yapan yapım ekleri sayesinde oluşur.

Bapsız, baptaysız, kütimsiz, qarawsız. Bakımsız, ihmal edilmiş.
(Bizaqov,2007:123)

Bapsız: *Bap* isim kökü, *+sız-* sıfat yapan ek;

Baptaysız: *bap* isim kökü, *+tay-* isimden fiil yapan ek, *+sız-*sıfat yapan ek;

Kütimsiz: *Kü t* fiil kökü, *+im-* fiilden isim yapan ek, *+sız-* sıfat yapan ek;

Qarawsız: *Qara* fiil kökü, *-w* –fiilden isim yapım eki, *+sız-* isimden isim yapma eki.

Bekitüwli, kiltewli, qulıptawlı, jabuwlı. Açık olmayan, kapalı, kilitli.
(Bizaqov, 2007:137)

Bekitüwli: *Beki* fiil kökü, *+t* fiilden fiil yapma eki, *+üw-* fiilden isim yapma eki, *+li-*sıfat yapan yapım eki;

Kiltewli: *Kilt* isim kökü, *+te* isimden fiil yapan ek, *+w* fiilden isim yapan ek, *+li-* sıfat yapan yapım eki;

Qulıptawlı: *Qulıp* isim kökü, *+ta* isimden fiil yapan ek, *+w-* fiilden isim yapan ek, *+lı* isimden isim yapan ek;

Jabuwlı: *Jab* fiil kökü, *+uw* fiilden isim yapma eki, *+lı-* isimden isim yapma ek;

Eñbekqor, eñbekşil, eñbekqoy, eñbekker, eñbekqumar. Çalışmayı seven, çalışkan kimse. (Bizaqov,2007:198)

Eñbekqor: *eñbek* isim kökü, *+qor-* Farsça yapım eki;

Eñbekqoy: *eñbek* isim kökü, *+şil* isimden isim yapan ek;

Eñbekqoy: *eñbek* isim kökü, *+qoy* isimden isim yapım eki;

Eñbekker: *eñbek-*isim kökü, *+ker* isimden isim yapım eki;

Eñbekqumar: *eñbek-*isim kökü, *+qumar-* isim kökünün birleşmesi ile oluşmuştur.

Jumıssız, eñbeksiz, qareketsiz, qıznetsiz, issiz, käsipsiz, şaruwasız. İşsiz, çalışmayan kimse. (Bizaqov,2007:251)

Jumıssız: *jumis* isim kökü, *+sız-*sıfat yapan yapım eki;

Eñbeksiz: *eñbek* isim kökü, *+sız* isimden isim yapım eki;

Qareketsiz: *qareket* isim kökü, *+sız* isimden isim yapım eki;

Qıznetsiz: *qızmet* isim kökü, *+sız* isimden isim yapım eki;

İssiz: *is* isim kökü, *+sız* yapım eki;

Käsipsiz: *käsip* isim kökü, *+sız-*yapım eki;

Şaruwasız: *şaruwa* isim kökü, *+sız-* isimden isim yapma eki;

Zerek- alğır, uğımpaz, uğımdı, uğımtal, uqqış, zeyindi, tapqır, tutqır, zeyintal. Zeki, zeyrek, dikkatli, gayretli, akıllı (Bizaqov,2007:261).

Zerek: *zere* isim kökü, *+k* isimden fiil yapan ek;

Alğır: *al* fiil kökü, *+ğır* isimden isim yapım eki, bir işe yatkınlığı, çok yapmanı ifade eden sıfatlar türetir;

Uğımpaz: *uq* fiil kökü, *+ımpaz-* yapım eki, fiilin gösterdiği hareketi yapmaya yatkın veya meyilli olanı, elverişli olmayı belirten sıfat yapan ektir;

Uğımdı: *uq* fiil kökü, *+ımdı-* fiilden isim yapma eki, olumlu anlamda sıfatlar yapan ektir;

Uğımtal: *uq* fiil kökü, *+ım-*fiilden isim yapan ek, *+tal-* sıfat yapan ek;

Uqqış: *uq* fiil kökü, + *qış*-fiilden isim yapan ek, bir işi çok yapma ve işin çabuk oluşunu ifade eden ektir;

Zeyindi: *zeyin* isim kökü, + *di*-isimden sıfat yapan ek;

Zeyintal: *zeyin* isim kökü,+ *tal*- isimden isim yapma eki;

Tapqır: *tap* fiil kökü, +*qır* fiilden isim yapan ek, bir işe yatkınlığı ifade eden sıfatlar türetir;

Tutqır: *tut* fiil kökü, +*qır* fiilden isim yapan ek;

Zıyansız, zalalsız, zararsız. Zararsız. (Bizaqov,2007:262)

Zıyansız: *ziyan* isim kökü, +*sız*-isimden isim yapan ek, eklendiği kelimenin ifade ettiği nesnenin yokluğunu anlatan, sahip olmama, bulunmama ifade eden sıfat yapan ektir;

Zalalsız: *zalal* isim kökü, +*sız* isimden isim yapan ek;

Zararsız: *zarar* isim kökü, +*sız*-isimden isim yapan ek;

Kelin, kelinşek. Yeni evlenen kadın, gelin (Bizaqov,2007:276)

Kelin: *Kel*- fiil kökü, +*i-n*-fiilden isim yapım eki, fiilin gösterdiği iş ve hareketten doğan nesneyi ifade eden ektir;

Kelinşek: *kel*-fiil kökü, +*i-n*- fiilden isim yapan ek, +*şek*- edilgen çatılı fiillere eklenerek işi yapmanın niteliğini bildiren sıfatlar ve nesne isimleri yapan ektir.

Kuwäger, ayğaqker, ayğaqşı, rastawşı. Şahit, tanık. (Bizaqov,2007:296)

Kuwäger: *kuwä* isim kökü, +*ger* isimden isim yapan yapım eki, Farsçadan geçen meslek ve uğraş adları yapan ektir;

Ayğaqker: *ayğaq* isim kökü, +*ker* isimden isim yapan yapım eki;

Ayğaqşı: *ayğaq* isim kökü, +*şı* isimden isim yapan ek, bir iş, bir uğraş adı yapan ektir;

Rastawşı: *iras*- isim kökü, +*ta* isimden fiil yapan ek, yapma ifade eden fiiller yapan ektir, +*w yapım eki*, +*şı* isimden isim yapan ek, bir uğraş adı yapan ektir.

Perzenthana, närestehana, säbiyhana, böbekhana. Doğum evi, hamile kadının doğum yaptığı yer. (Bizaqov,2007:443)

Perenthana: *perzent* isim kökü, *+hana* isimden isim yapan ek, mekân ve yer anlamı veren ek;

Närestehana: *näreste* isim kökü, *+hana* -isimden isim yapan ek;

Säbiyhana: *säbiy* isim kökü, *+hana* isimden isim yapan ek;

Böbekhana: *böpe* isim kökü, *+k* küçültme eki, *+hana*-isimden isim yapan ek.

Sayahatşı, jıyhankez, jıyhanger. Seyahat eden kimse (Bizaqov,2007:468).

Sayahatşı: *sayahat* isim kökü, *+şı* isimden isim yapma eki;

Jıyhankez: *jıyhan* isim kökü *+kez* - yapım eki;

Jıyhanger: *jıyhan* isim kökü, *+ger* isimden isim yapan ek.

Suwiq- muzday, tastay, zärli, ızğar. Soğuk, buz gibi (Bizaqov,2007:489)

Suwiq-isim kökü;

Muzday: *muz* isim kökü, *+day* isimden isim yapan ek;

Tastay: *tas* isim kökü, *+tay* isimden sıfat yapan ektir;

Zärli: *zär* isim kökü, *+li* isimden isim yapım eki;

Izğar: *iz* isim kökü, *+ğar* isimden isim yapan ektir.

Suluwlıq, ädemilik, körkemdik, köriktilik, kelistilik, ajarlılıq, ärlilik.
Güzellik. (Bizaqov,2007:491)

Suluwlıq: *suluw* isim kökü, *+lıq* isimden isim yapan, soyut adlar türeten ektir;

Ädemilik: *ädem* isim kökü, sıfat, *+lıq*- isimden isim yapan ek;

Körkemdik: *körkem* isim kökü, *+dik* isimden isim yapan ek;

Köriktilik: *körik* isim kökü, *+ti* sıfat türeten yapım eki, *+lik* isimden isim yapma eki;

Kelistilik: *kel* fiil kökü, *+is* fiilden isim yapan ek, *+ti* sıfat olarak kullanılabilen olumlu anlamda vasıf adları yapan ektir, *+lik*- soyut adlar yapan yapım eki;

Ajarlılıq: *ajar* isim kökü, *+lı* sıfat türeten yapım eki, *+lıq*-yapım eki;

Ärlilik: *är* isim kökü, *+li* sıfat türeten yapım eki, *+lik* yapım eki.

Suriqsiz, öñsiz, usqınsız, bädensiz, köriksiz, reñsiz, keskinsiz, türsiz, kelbetsiz, süreñsiz, keyipsiz, qıyapatsız, repetsiz, dıydarsız, öñ-sursız, sıyıqsız, sürepetsiz. Çirkin, suratsız, yakışsız (Bizaqov, 2007:493)

Suriqsiz: *suriq* isim kökü, +*siz* isimden isim yapma eki,

Öñsiz: *öñ* isim kökü, +*siz* sıfat ekidir;

Usqınsız: *usqın* isim kökü, +*siz-* isimden isim yapma eki;

Bädensiz: *baden* isim kökü, +*siz-*sıfat ekidir;

Köriksiz: *körik* isim kökü, +*siz-*sıfat ekidir;

Reñsiz: *reñ* isim kökü, + *siz-* sıfat ekidir;

Keskinsiz: *keskin* isim kökü, +*siz* sıfat ekidir;

Türsiz: *tür* isim kökü, +*siz-* isimden isim yapma eki;

Kelbetsiz: *kelbet* isim kökü, +*siz* sıfat ekidir;

Süreñsiz: *süren* isim kökü, +*siz-* isimden isim yapma ekidir;

Keyipsiz: *keyip* isim kökü, +*siz* isimden isim yapma eki;

Qıyapat –isim kökü, *siz-*sıfat ekidir;

Repetsiz: *repet* isim kökü, +*siz* sıfat ekidir;

Dıydarsız: *dıydar* isim kökü,+ *siz* isimden isim yapma eki;

Öñsiz: *öñ-sur* isim kökü, ikileme + *siz* sıfat ekidir;

Sıyıqsız: *sıyıq* isim kökü, +*siz* isimden isim yapma eki;

Sürepetsiz: *sürepet* isim kökü, +*siz* isimden isim yapma eki;

Sımbattı, müsindi, sındarlı, dıydarlı, nauwşa. Endamlı, alımlı, boylu poslu.
(Bizaqov,2007:499)

Sımbattı: *sımbat* isim kökü, +*tı* isimden isim yapma eki;

Müsindi: *müsin* isim kökü, +*di* isimden isim yapma eki;

Sındarlı: *sındar* isim kökü, +*lı* sıfat yapan ek;

Dıydarlı: *dıydar* isim kökü,+ *lı* sıfat eki;

Nauwşa - isim kökü.

Ultşıl, ultjandı. Milliyetçi. (Bizaqov,2007:556)

Ultşıl: *ult* isim kökü, *+şıl* sıfat eki,

Ultjandı: *ult* isim kökü, *+jan* sıfat eki, *+dı* isimden isim yapım eki;

Uris, soğıs, şayqas, soqtıǵıs, qaqtıǵıs, ayqas, atıs, qırqıs. Silahlı mücadele, savaş (Bizaqov,2007:561)

Uris: *ur* fiil kökü, *+ıs* fiilden isim yapan ek;

Soğıs: *soq* fiil kökü, *+ıs* fiilden isim yapan ek;

Şayqas: *şayqa* fiil kökü, *+s* yapım eki;

Soqtıǵıs: *soq* fiil kökü, *+tı*-fiilden isim yapan ek, *+ǵı-s*-fiilden isim yapan ek;

Qaqtıǵıs: *qaq* fiil kökü, *+tı* yapım eki, *+ǵı-s* fiilden isim yapan ek;

Ayqas –isim kökü,

Atıs: *at-* fiil kökü, *+ıs-* fiilden isim yapan ek;

Qırqıs: *qırq* fiil kökü, *+ıs* fiilden isim yapan ek.

Üzeñgiles- qanjıǵalas. Yaşıt, ahbap, arkadaş (Bizaqov, 2007:566).

Üzengiles: *üzeñgi* isim kökü, *+les-* sıfat yapan ek;

Qanjıǵalas: *qanjıǵa* isim kökü, *+las-* sıfat yapan ek.

Şıǵarma, tuwındı. Eser, Belli bir yazar tarafından yazılan, kurgulanan çalışması (Bizaqov,2007:597).

Şıǵarma: *şıǵ-* fiil kökü, *+ar-* yapım eki, *+ma-* fiilden isim yapan ek;

Tuwındı: *tuw* fiil kökü, *+ın-*yapım eki, *+dı-* fiilden isim yapan ek, fiilin gösterdiği hareketin sonucu olan nesneyi gösteren ektir.

Adamdıq, azamattıq, kisilik. İnsanlık, kişilik (Bizaqov,2007:23).

Adamdıq: *adam* isim kökü, *+dıq* isimden isim yapan ek;

Azamattıq: *azamat* isim kökü, *+tıq* isimden isim yapan ek;

Kisilik: *kişi* isim kökü, *+lik* isimden isim yapan ek, soyut adlar türetir.

Qılmıstı- jazıqtı- kinäli. Suçlu, kabahatlı.

Qılmıstı: *qılmıs* isim kökü, *+tı* isimden isim yapan ek;

Jazıqtı: jazıq- isim kökü, *+tı* isimden isim yapan ek;

Kinäli: kinä isim kökü, *+li* –isimden isim yapan ek.

Adeptilik- önegelik- ibadattılıq. Edeplilik.

Adeptilik: adep isim kökü, *+ti-* isimden isim yapım eki, *+lik-* isimden isim yapan ek;

Önegelik: önege isim kökü, *+lik* isimden isim yapan ek;

İbadattılıq: ibadat isim kökü, *+tı-* isimden isim yapım eki, *+lıq* isimden isim yapan ek.

I.2.3. Eş Anlamlı Birleşik Kelimeler

Birleşik kelimeler, iki veya daha fazla basit kelimedenden oluşan, yeni bir kavramı karşılayan, leksik ve semantik açıdan bir bütün olan kelimelerdir. Birleşik fiillerin oluşumunda fonetik, leksik-semantik ve gramatikal faktörlerin etkisi vardır (İsqaqov, 1991:92). Kazak Türkçesinde birleşik kelimeler, iki ismin, iki fiilin, bir isme bir fiilin birleşmesi gibi çeşitli yollarla oluşturulmaktadır (Koç, Doğan 2004: 184). Birleşik kelime ile birleşik ismi birbirine karıştırmamak lazım; birleşik kelime her hangi bir kelime grubunun kelimelerinin tek bir kelime halinde birleşmesiyle ortaya çıkan unsurdur. Bu unsurun yapısını aslı olan kelime grubu teşkil eder. Birleşik kelime birleşmiş bir birleşik isim olabileceği gibi, birleşmiş bir isim tamlaması, sıfat tamlaması, unvan grubu gibi kelime grupları da olabilir (Ergin,2001: 385)

Kazak Türkçesinde birleşik kelimelerden, birleşik fiillerden oluşan eş anlamlı kelimeler de bulunmaktadır. Aşağıda herbirine örnekler verilip, oluşum yolları gösterilmiştir.

I.2.3.1. İki Fiilden Oluşan Eş Anlamlı Birleşik Fiiller

Birleşik fiiller, iki veya daha fazla fiilin ya da bir isim ve bir yardımcı fiilin birleşmesinden ortaya çıkan, yeni anlam ifade eden kelime gruplarıdır.

Birleşik fiiller, kelimenin forması değildir; bunlar anlamlı kelimelerden kurulup, birleşerek yeni bir kavramı karşılarlar (Kasımova, 1992: 25).

Bu konuda Orazbayeva ise “Birleşik fiiller, iki fiilden kurulup bir birleşik hareketi bildiren, bağımsız bir leksik anlam katan, dildeki kalıplaşmış fiillerdir” şeklinde görüşünü bildirir (1989: 301). Birleşik fiiller, Kazak Türkçesinde konuşma

ve yazı dilinde çok sık kullanılan yapılarıdır. Kazak Türkçesinde birleşik fiiller ikiye ayrılır. Yani fiil+fiil şeklinde olanlar ve isim+fiil şeklinde olan birleşik fiiller. Aşağıda sözlüklerden bulduğumuz eş anlamlı fiillere örnekler verilmiştir.

I.2.3.1.1. Fiil+Fiil Şeklinde Olan Eş Anlamlı Birleşik Fiiller

Kazak Türkçesinde iki fiilden oluşan birleşik fiiller, analitik yapılarla büyük benzerlik gösterirler. Analitik formalar, temel fiile, yardımcı fiillerin birleşmesi aracılığıyla gramerlik bir anlam katıp, böylece belirli bir gramer çekim sisteminin bir çeşidi, gramer kategorisinin bir görünüşü olarak ortaya çıkan yapılarıdır. Kazak Türkçesinde birleşik fiilleri oluşturan iki unsurun biri değişken, ikincisi ise sabit olur. (Koç, Doğan 2004:234)

Äkeluw, alıp keluw, äpkeluw. Bir yerden birşeyi getirmek (Bizaqov,2007:100).

Äperuw, alıp beruw. Birşeyi alıp başkasına götürmek (Bizaqov,2007:107).

Äketuw, alıp ketüw, äpketüw. Birşeyi kendisiyle beraber götürmek (Bizaqov,2007:100).

Türegelüw, turuw. Oturduğu yerden kalkmak (Bizaqov,2007:543).

Fiil+ ber (ver-) şeklinde yapılan eş anlamlı birleşik fiiller

Koya ber, sala ber. Bir şeyi bir yere koymak.

Fiil+ jiber- şeklinde yapılan eş anlamlı birleşik fiiller

Artıp jiber, ertip jiber, ilestirip jiber: Birisiyle göndermek, artmak.

Fiil+ qayt- şeklinde yapılan eş anlamlı birleşik fiiller

Artıp qayt, arqalap qayt, tiyep qayt: sırtında taşıyarak getirmek.

Buzıp qayt, qıyratıp qayt, qırıp qayt: bozmak

Şeşip qayt, kelisip qayt: anlaşarak dönmek.

Fiil+ kel- şeklinde yapılan eş anlamlı birleşik fiiller

Bosap kel, aqталıp kel: aklanmak

Fiil+ qal- şeklinde yapılan eş anlamlı birleşik fiiller

Jolğıp qal, kezdesip qal: görüşmek, karşılaşmak.

Kidirip qal, tosıp qal: beklemek.

Fiil+ tasta- şeklinde yapılan eşanlamlı birleşik fiiller

Jayıp tasta, tösep tasta: sermek, yaymak

Kömip tasta, tığıp tasta: gömmek

Qamap tasta, salıp tasta: kapatmak, hapsetmek.

Fiil+ tös- şeklinde yapılan eşanlamlı birleşik fiiller

Attap tös, qarğıp tös, uşıp tös, sekirip tös: zıplamak, atlamak.

Birleşik eşanlamlı fiillerin her iki unsuru da anlamlıdır. Bu iki anlamlı fiilin bir araya gelmesiyle yeni anlamlı bir eşanlamlı fiil oluşur. Yeni anlamda bir fiil oluştururken, fiillerin analitik yapılarında temel fiile getirilen yardımcı fiil, temel fiile gramerlik bir anlam kazandırır. Ancak birleşik fiillerde, ortaya çıkan yeni anlama birleşik fiili oluşturan her iki unsur da eşit oranda katılır.

1.2.3.1.2. İsim+Fiil Şeklinde Olan Eş Anlamlı Birleşik Fiiller

Bir isim ve bir fiilin birleşmesiyle oluşan birleşik fiillere isim+ fiil şeklinde oluşan birleşik fiiller deriz. Bu şekilde yapılan birleşik fiillerde birinci unsur anlamlı bir isim soylu kelime, ikinci unsuru ise bir yardımcı fiil oluşturur. Bu konu hakkında İsqaqov şöyle der: “ *Birleşik fiillerde birinci ögesi isim olan kelime esas unsur iken, ikinci kelime ise birinci ögedeki ismi fiile dönüştüren, ona fiil anlamı katan unsur olarak görev yapar*” (İsqaqov, 1991:265).

İsim + ber (ver-) şeklinde yapılan eşanlamlı fiiller

Dem beruw, ruwh berüw. Ruh vermek, gayretlendirmek (Bizaqov,2007:185).

İsim + qayt- şeklinde yapılan eşanlamlı fiiller

Desi qaytuw, tüsi qaytuw. Birşeyden vazgeçmek (Bizaqov,2007:186).

İsim + qayt- şeklinde yapılan eşanlamlı fiiller

Til qatuw, söylew, aytuw, dew, ündeüw. Demek, seslenmek, konuşmak (Bizaqov,2007:486).

İsim + qab-/ quş- şeklinde yapılan eşanlamlı fiiller

Jer qabuw, jer quşuw. Eceli gelip ölmek, vefat etmek (Bizaqov,2007:241).

İsim + jet- şeklinde yapılan eşanlamlı fiiller

Boyjetken, erjetken. Buluğa ermiş kız, genç kız (Bizaqov,2007:142).

İsim + et-- şeklinde yapılan eşanlamlı fiiller

Jarıya etüw, jarıyalaw, jar saluw. Beyan etmek, duyurmak, haber vermek (Bizaqov,2007:229)

İsim + bol (ol-) şeklinde yapılan eşanlamlı fiiller

Zar boluw zariğuw. Arzulamak, çok istemek (Bizaqov,2007:259).

Mert boluw, qaza tabuw, düniye saluw, qayts boluw, mürdem ketüw, opat boluw, oma qabuw, şetnew, jan tapsıruw, jan täsilim etüw, köz jumdı, baqıylıqqa attanuw. Ölmek, vefat etmek, can vermek (Bizaqov,2007:431).

Ğaşıq boluw, süyu. Aşk olmak (Bizaqov,2007:497).

Zağrıptenüw, soqır boluw, üz boluw, közi ağaruw. Kör olmak (Bizaqov,2007:256).

Sarapqa saluw, talqılaw Değerlendirmek, tetkik etmek (Bizaqov,2007:509).

Qol alısuw, amandasuw, sälemdesüw, esendesüw. Karşılaştığında tokalaşmak, selamlaşmak (Bizaqov,2007:55).

Kewdemsoqtanuw, ojarlanuw, ospadarlanuw. Görgüsüzlük etmek, kabalık etmek (Bizaqov,2007:418).

Tıyek süyew, arqalanuw, senüw. Sırtını dayamak, birine güvenmek, yaslanmak (Bizaqov,2007:67).

I.2.3.1.3. Birleşik Fiil Karşılığı Tek Bir Kelime Olan Eş Anlamlı Kelimeler

Birleşik eşanlamlı kelimelerin birleşik fiil karşılığı (isim+fiil) tek bir kelimeyle eşanlamlı kelimeler dizesini oluşturur.

Örneğin; Zar+boluw fiilinin eşanlamlısı tek bir fiildir *zariğuw*. Ulaşmamak, arzulamak (Bizaqov,2007:259).

Ğaşıq+boluw fiilinin eşanlamlısı *süyüw* fiilidir. Aşk olmak (Bizaqov,2007:497).

Qol+alısuw fiilinin eşanlamlısı *amandasuw, sälemdesüw, esendesüw*. Selamlaşmal, tokalaşmak (Bizaqov,2007:55).

Tıyek süyew, - arqalanuw, senüw. Güvenmek, sırtını dayamak (Bizaqov,2007:67).

Til qatuw - söylew, aytuw, dew, ündeüw. Konuşmak, demek, söylemek (Bizaqov,2007:486).

Sarapqa saluw- talqılaw. Değerlendirmek (Bizaqov,2007:509).

Türegelüw, turuw. Kalkmak (Bizaqov,2007:543).

Kewdemsoqtanuw - ojarlanuw, ospadarlanuw. Kabalık etmek (Bizaqov,2007:418).

I.2.3.2. İki İsimden Oluşan Eş Anlamlı Birleşik İsimler

Birleşik isim bir nesnenin ismi olmak üzere yan yana gelen birden fazla ismin meydana getirdiği kelime grubudur. Bir nesnenin çok defa tek tek de adı olan isimler aynı nesneyi karşılamak, aynı nesneye beraber ad olmak için doğrudan doğruya, eksiz olarak yan yana gelir ve birleşik isim yaparlar (Ergin, 2001: 385)

Birleşik isimler, birden fazla kelimenin çeşitli yollarla bir araya gelerek oluşturdukları, yeni anlamlı isimlerdir. Araştırdığımız sözlükte iki isimden oluşan eş anlamlı birleşik isimler mevcuttur.

Kempirawız, atawız, tistewik. Kerpeten, çiviye çekmekte kullanılan araç (Bizaqov,2007:277)

Kempirawız: Kempir+ awız (yaşlı kadın+ağız);

Atawız: at+awız,

Tistewiş: tis+ tewiş örneklerine bakıldığında iki isimden oluştuğu görülmektedir.

Kädesıy, suvenır. Hatıra için verilen hediye. (Bizaqov,2007:270).

Kädesıy: käde + sıy (gelenek-görenek+ hürmet) iki isimden oluşmuştur.

Kemtar, jarımjan, mügedek, jermeşel, kemtik, kemptikti, kambağal. Sakat, özürlü (Bizaqov,2007:277)

Kemtar: kem+tar (eksik+dar),

Jarımjan: jarım+ jan (yarım can),

Kambağıl: kem+bağal (eksik+ kişi),

Jermeşel: jer+ meşel,

Kemtik: kem+tik şeklinde iki isimden oluşmuştur.

Közqaras, pikir, oy. Fikir, görüş, düşünce (Bizaqov,2007:288).

Közqaras: köz+ qaras (göz+bakış) şeklinde iki isimden oluşmuş bir kelimedir

Qolğap, bıyalay. Yünden ya da deriden yapılan eldiven (Bizaqov,2007:354).

Qolqap: qol + ğap (el+ qap, çuval) kelimelerinden oluşmuştur.

Qoltañba, avtograf. İmza, yazarın imzası (Bizaqov,2007:354).

Qoltañba: qol+tañba (el+damga) iki kelimededen oluşarak imza anlamını vermektedir.

Qonaqüy, meymanhana, qonalqa, qonaqjay.

Konukevi, misafirhane, otel (Bizaqov,2007:355)

Qonaqüy: qonaq+ üy (konuk+ev);

Meymanhana: meyman+hana (misafir+ hane);

Qonalqa: qon+alqa (kon+alqa);

Qonaqjay: qonaq+jay (konuk+ yer) şeklinde iki isimden oluşmuştur.

Qıljaqbas, qıljaqşıl. Yerli yersiz şaka yapan, dalgacı (Bizaqov,2007:375).

Qıljaqbas: qıljaq+ bas (dalga geçen, sendeleyen+ baş) kelimelerinden oluşmuştur.

Qızqumar, qızşıl, qızjandı, Kız seven kimse, çapkın (Bizaqov,2007:374).

Qızqumar: qız+qumar (kız+heves, arzu);

Qızjandı: qız+jandı (kız+ canlı) kelimelerinden oluşmuştur.

Meymandos, qonağuar, qonaqjay, qonaqjaylı, qonaqşıl, meymanşıl, qonaqpaz, qonaqqumar Misafirperver, misafir ağırlamayı seven kimse (Bizaqov,2007:398).

Meymandos: meyman+dos (misafir+ dost);

Qonaqqumar: qonaq+qumar (konuk+ arzu);

Qonaquwar: qonağ+uwar;

Qonaqjaylı: qonaq+jaylı (konuk+ rahat) kelimelerinden oluşmuştur.

Ösimal, önimal, öskeñ, öskiş, jetilgiş, ösimpaz, ösimdi.

Çabuk yetişen, çabuk çoğalan. (Bizaqov,2007:437)

Ösimal: Ösim+tal;

Önimal: önim+tal;

Öskelen: ös+kelen şeklinde iki isimden oluşmuştur.

Aqsaqal, otağası, qarıya. Aksakal, yaşı büyük kişi (Bizaqov,2007:39).

Aqsaqal: aq+saqal;

Otağası: ot+ağası şeklinde iki isimden oluşmuştur.

Aqsüyek, şonjar, bekzat, bezzada. Asilzade, aristokrat. (Bizaqov,2007:39)

Aqsüyek: aq+süyek;

Şonjar: şon+jar;

Bekzat: bek+zat

Bekzada: bek+zade şeklinde iki kelimedenden oluşmuştur.

Äyeljandı qatınjandı äyelqumar, äyelşil, äyelman, qatınşıl. Eşine (karı) düşkün kimse (Bizaqov, 2007:98).

Äyeljandı: äyel+jandı (karı+canlı);

Qatınjandı: qatın+jandı (kadın+canlı);

Äyelqumar: äyel+qumar şeklinde iki kelimedenden oluşmuştur.

Bas+pana, şańıraq, tam. Kişilerin yaşadığı barınak, ev, konut (Bizaqov, 2007:126).

Baspana: bas+pana şeklinde iki isimden oluşmuştur.

Januya, otbası, üyelman, tütin, üy işi, şańıraq, äyle. Aile. (Bizaqov,2007:226)

Januya: jan+uya (can+yuva);

Otbası: ot+bası (ateş+başı);

Üyelman: üy+elman (ev+elman) şeklinde iki isimden oluşmuştur.

Jetkinşek, jasöspirim, jas ulan, jas ören, bozbala, büldirşin, tülek. Ergen yaşa gelmiş genç kız ve oğlan (Bizaqov,2007:241).

Jasöspirim: jas+öspirim;

Jasulan: jas+ulan;

Jasören: jas+ören;

Bozbala: boz+bala şeklinde iki isimden oluşmuştur.

Jerkepe, jertöle, jerüy. Geçici barınak, yerden kazılıp, üstü kapatılan yer (Bizaqov,2007:240).

Jerkepe: jer+kepe (yer+kapan),

Jertöle: jer+töle,

Jerüy: jer+üy şeklinde iki isimden oluşmuştur.

Jükağaş, jükayaq. Yüklük, sandık. (Bizaqov,2007:252)

Jükağaş: jük+ağaş (yük+ağaç);

Jükayaq: jük+ayaq (yük+ayak) şeklinde iki isimden oluşmuştur.

Közildirik, közäynek. Gözlük (Bizaqov,2007:288).

Közildirik: köz+ildirik (göz+ askı),

Közäynek: köz+äynek (göz+cam) şeklinde iki isimden oluşmuştur.

Külsalğış, külşik, külsawıt. Küllük (Bizaqov,2007:302)

Külsawıt: kül+sawıt (kül+ küçük kutu);

Külsalğış: kül+salğış (kül+ koyacak şey) şeklinde iki isimden oluşmuştur.

Sujürek, qoyanjürek. Korkak (Bizaqov,2007:357).

Suwjürek: suw+jürek (su+yürek);

Qoyanjürek: qoyanjürek (tavşan+ yürek) şeklinde iki isimden oluşmaktadır.

Qozıqumay, qozıjegiş, saqaldaq, saqaltay. Dağlarda yaşayan yırtıcı kuş.

Qozıqumay: qozı+qumay (kuzu+ hüma/kuş türü),

Qozıjegiş: qozı+jegiş (kuzu+ yiyen) gibi kelimelerden oluşmuştur.

I.2.3.2.1. Bir Çekim Eki Almadan Birleşen Eş Anlamlı Birleşik İsimler

Su jaña, dürjaña. Kimse tutmamış, yeni (Bizaqov, 2007:488)

su+jana (su+ yeni), dür+jana kelimelerinden oluşarak birleşik isim türetiyor;

Alabota, qarabota. Karapazı (bitki) (Bizaqov, 2007:43)

Alabota: ala+ bota¹ (ela+bota);

Qarabota: qara+bota (kara+bota) kelimelerinden oluşarak bitki adını türetmiştir.

As üy, qazandıq. Yemek yapılan yer/ oda (Bizaqov, 2007:76).

Asüy: as+ üy (aş +ev) kelimelerinden oluşmuştur.

Atameken, Otan, el, tuğan jer, ataqonıs. Ana vatan, doğduğun, büyüdüğün yer (Bizaqov, 2007:79).

Atameken: at+meken (ata+yurt/mekân),

Tuğanjer: Tuğan+jer (doğduğum+yer),

Ataqonıs: ata+qonıs (ata+kon) şeklinde türemiştir.

Atamiras, atamura. Miras (Bizaqov, 2007:79)

Atamiras: ata+miras;

Atamura: ata+mura (ata/baba+miras) şeklinde türeyerek babadan kalan mal/ miras anlamını vermektedir.

Awizeki, awızşa. Sözlü (Bizaqov, 2007:84).

Awizeki: awız+eki (ağız+eki) şeklinde oluşarak sözlü anlamına gelmektedir.

Közildirik, közünek Gözlük. (Bizaqov,2007:288)

Közildirik: köz+ildirik (göz+ilen),

Közünek: köz+äynek (göz+cam) şeklinde oluşarak göze takan/ göze asan anlamına gelmektedir.

Jerkepe, jertöle, jer üy. Geçici barınak (Bizaqov,2007:240)

Jerkepe: jer+kepe (yer+barınak);

Jertöle: jer+töle (yer+ sığınak);

---

¹ Bota: deve yavrusu (Koç ve Bayniyazov,2003:93)

Jer üy: jer+üy (yer+ev, müstakil ev) şeklinde çekim eki almadan birleşmiştir.

Aqsaqal, qarıya, otağası. Aksakal, yaşı büyük kişi (Bizaqov,2007:39)

Aqsaqal: aq+saqal (ak+sakal),

Otağa: ot+ağa (ocak+ağa) şeklinde çekim eki almadan birleşmiştir.

Baspana, üy, şańıraq, tam. Barınak (Bizaqov, 2007:126)

Baspana: bas+pana (baş+sığınak) olarak birleşerek ev anlamına gelmektedir.

Aqsüyek, şonjar, bekzat, bekwada. Asilzade (Bizaqov, 2007:39)

Aq+süyek (ak+kemik), bek+zada (bek+zade) şeklinde çekim eki almadan birleşmiştir.

Qolğap, bıyalay. Eldiven (Bizaqov, 2007:354).

Qolqap: qol+qap (el+kabı) şeklinde çekim eki almadan birleşerek ele giyilen kap, eldiven anlamını vermiştir.

Qoltańba, avtoqraf. Yazarın imzası (Bizaqov, 2007:354)

Qoltanba: qol+tańba (el+damga) şeklinde çekim eki almadan türeyerek imza anlamını vermektedir.

Kemtar, jarımjan, mügedek, jermeşel, kemtik, kemptikti, kempağal. Sakat, özürlü (Bizaqov, 2007:277)

Kemtar: kem+tar (eksik+dar),

Jarımjan: jarım+jan (yarım+can), j

Ermeşel: er+meşel (yer+eksik)

Kempağal: kem+bağal (eksik+ sakat) şeklinde çekim eki almadan, iki isimden birleşerek özürlü anlamına gelmektedir.

I.2.3.2.2. Bir Çekim Eki Alarak Birleşen Eş Anlamlı Birleşik İsimler

Çekim eki, kelime kök ve gövdesine işlevlik veren ektir. Dilde kök ve gövdeler yalnız müstakil olarak tek tek kullanılmazlar. Kök ve gövdeler tek başlarına sadece tek nesnelere, hareketleri ifade ederler. Nesnelere ve hareketlerin çeşitli durumlarını, bağlantılarını ifade etmek için kök ve gövdeler çeşitli şekillere girmek zorundadır. Kök ve gövdelerin ancak bir kısmı tek başına kelime olabilmekte, bir kısmı ise tek

başına kelime olamamaktadır. İşte tek başına kullanılmayan kökleri kelime haline ekler getirir. Eklerin iki çeşit vazifesi vardır; biri köklerden daha geniş kökler yani gövdeler yapmak, diğeri köklerin gramatikal kategorilerini meydana getirmektir. Çekim eki kelimenin manasında bir değişiklik yapmaz, sadece işleklik katar, gövdenin manasına bir kullanım nüansı verir (Ergin, 2001: 121-125)

Eş anlamlılar sözlüğüne bakıldığında bazı eş anlamlı kelimeler dizesinin bir kelimesi ek almış diğeri dizesini ek almadığı görülmüştür.

Ağaş şeberi, ağaş ustası - baltaşı, ağaşı. Ağaç ustası. (Bizaqov,2007:122)

Ağaş ieberi: *ağaş şeber-i*,

Ağaş ustası: ağaş usta-sı örneklerinde *-i/sı/si* iyelik ekini alarak birleşik isim türetmiştir.

Ayağı awır - buwaz, jükti, ekiqabat, kümändi, Hamile. (Bizaqov,2007:152)

Ayağı awır: *ayağ-ı awır* örneğinde de *ayaq* kelimesi iyelik ekini almıştır.

Aspan älemi - ğarış, kosmos. Gökyüzü, asuman, (Bizaqov,2007:169)

Aspan älemi: aspan eksiz älem+i çekim eki almıştır.

Orta boylı - dembelşe, şapatı. Orta boyulu, şişmanca tıknaz kimse (Bizaqov, 2007:184).

Qızba, qızuw qandı, qızımpaz, qızbalıqtı. Öfkeli, tez sinirlenen, asabi (Bizaqov,2007:373)

I.2.3.2.3. Birleşik İsim Karşılığı Tek Bir Kelime Olan İsimler

Januya, otbası, üyelman, tütin, üy işi - şanıraq, äyle. Aile (Bizaqov,2007:226). *Jan+uya, ot+bası, üy+işi* birleşik kelimelerin eş anlamlı kümesi olan “*şanıraq ve äyle*” tek bir kelimedenden oluşmaktadır.

Qolğap - bıyalay. Yün veya deriden yapılmış el yapımı giysiler (Bizaqov,2007:354). *Qol+qap* kelimesinin eş anlamlı kümesi “*bıyalay*” tek kelimedenden oluşmaktadır.

Qoltañba - avtograf. Kitabın üzerine, resime yazarın el yazısı (Bizaqov,2007:354). *Qol+tañba* kelimesinin eş anlamlıkümesi hem alıntı kelimedir, hem tek kelimedenden oluşmaktadır.

Aqsaqal, otağası - qarıya, Yaşlı, saygın kişi (Bizaqov,2007:39).

Aq+saqal, ot-ağası kelimelerinin eş anlamı kümesi “*qarıya*” şeklinde tek kelimedenden oluşmaktadır.

Baspana- üy, tam. Bir insanın yaşadığı yer, yerleşim, durak (Bizaqov, 2007:126). *Bas+pana* kelimesinin eş anlamlı yuvası *üy, tam* olarak tek kelimedenden oluşmaktadır.

Awızeki - awızşa. Yazılı değil, sözlü anlatım (Bizaqov,2007:84).

Awız+eki kelimesinin eş anlamlı kümesi *awızşa* şeklinde tek kelimedenden oluşmaktadır, ikisi de ağız kelime kökünden türemiştir.

Ösimal, önimal, öskeleñ, öskiş, jetilgiş, ösimpaz, ösimdi. Hızla olgunlaşan, hızla büyüyen, çoğalan, filizlenen (Bizaqov,2007:437).

Ösim+tal, ös+kelen birleşik kelimelerinin eş anlamlı kümesi *öskiş, jetilgiş, ösimpaz, ösimdi* kelimeleri yapım ekini alarak bir kelimedenden oluşmuştur.

Közqaras- pikir, oy. Belli bir eylem, kavram hakkında görüş, bakış. (Bizaqov, 2007:288).

Köz+qaras kelimesinin eş anlamlı kümesi *pikir, oy* şeklinde tek kelimedenden oluşmuştur.

Kädesıy, suvenir. Hediyelik olarak verilen güzel eşya (Bizaqov, 2007:270).

Käde+sıy kelimesinin eş anlamlı kümesi *suvenir* şeklinde tek kelimedenden oluşan alıntı bir kelimedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Kazak Türkçesindeki kelime türetmenin üç yolu eş anlamlı kelimelerin oluşmasına da katkıda bulunmuştur. Türemiş kelimelerin oluşturduğu eş anlamlı kelimelerin zenginliğinde eklerin farklı varyantlarının olması, bölge ve ağızlara göre farklı varyantların tercih edilmesi de eş anlamlı kelimelerin çok olmasında etkili olmuştur.

Kelime türetmedeki leksiko-morfolojik yöntem ile eş anlamlı kelimeler çeşitlenir. Kazak Türkçesinde yapım ekleri alarak türetilen kelimelerden yeni eş anlamlı kelimeler ortaya çıkar. Bulduğumuz örneklerden hareketle Kazak Türkçesinde eş anlamlı kelimeleri türetmede kullanılan *+dik/dik*, *+tıq/tik/lıq/lik*; *+da/de*, *+ta/te*, *+la/le*; *+ıs-is-s* yapım ekleri işlek yapım ekleridir. İsimden isim yapan bu ekler farklı ağız bölgelerinde kelime köklerinden sonra eklenerek eş anlamlı kelimelerin oluşmasında ve çoğalmasında etkili olmuştur.

+dik/dik, *+tıq/tik*, *+lıq/lik* ekleri sıfatlardan isim, sıfat kökenli eş anlamlı kelimelerden türetilmiş isim eş anlamlı kelimeleri yapmaya çok uygundur. Örneğin, “*buzaqı+lıq*, *tentek-tik*, *sotqar-lıq*; ” Kazak Türkçesinde sıfat köklerinden türetilmiş isim cinsinden soyut anlamlı eş anlamlı kelimeler fazladır. *Önege-lik*, *adepti-lik*, *inabattı-lıq*; *er-lik*, *batır-lık*; *suluw-lıq*, *ademi-lik*, *körkem-dik* (güzellik);

+dik/dik, *-tıq/tik*, *-lıq/lik* ekli eş anlamlı kelimeler her zaman cins isimler ve sıfatlara eklenerek yeni kelime türetmez, bazen iki farklı kelime cinsin bir eş anlamlı dizesinde bir araya gelebilir. Örneğin; *bala* cins isimdir, *jas* sıfattır. Bu iki sözcüğe *+lıq* ekini getirdiğimizde *balalıq- jastıq* (çocukluk, gençlik) anlamında bir kavramı bildiren anlamdaş çift sözcüklü ikileme ortaya çıkmıştır.

Bazen aynı eşanlam yuvasındaki birinci birleşen sözcük *+dik/dik*, *+tıq/tik*, *+lıq/lik* eki almışken, ikinci kelime kök halinde veya farklı bir yapım ekiyle türetilmiş şekliyle yan yana gelebilir. *Orındıq- otırğış* (sandalye), *ottıq-aqır* (mera, ahır), *jetistik-tabıs* (kazanç, kar) vs.

Kazak Türkçesinde *+dı/di*, *+tı/ti*, *+lı/li* ekleriyle yapılan eş anlamlı kelimeler çok kullanılan, işlek kelimelerdir. Bu ekle belirli bir nesnenin çok olduğunu veya var olduğunu bildirmek için isimlere eklenerek sıfat anlamlı yeni kelimeler yapar. Bu ekler Kazakça kelimelere geldiği gibi alıntı kelimelere de gelerek yeni kelimeler türetmektedir. Bu ekle türemiş isim veya sıfat olarak kullanılan eş anlamlı kelimelerin

sayısı da dikkat çekecek kadar çoktur. Örneğin; *sımbat- tı, müsin- di, dıydar- lı, sındar – lı gibi*.

Eşanlamlı kelimeler yapmada kullanılan diğer bir işlek ek *+şı/şi* yapım ekidir. Bu ekin fonksiyonu yalın kök halindeki eşanlamlı kelimelerden yeni türemiş eşanlamlı kelimeler yapar. Eş anlamlı kelimelerden eşanlamlı kelime türetir. Kazakça kelimelere geldiği gibi alıntı kelimelere de gelerek yeni isimler türetir.

+şı/şi yapım ekinin daha bir özelliği ise kök halleriyle birbiriyle alakaları olmayan farklı cins isimlerin sonuna olduğu gibi farklı cinsten kelimelerin sonuna eklendiklerinde kelimeleri birbirlerine yakınlaştırıp eşanlamlılık meydana getirir. “*Bas, jetek*” kelimelerinin kök anlamları birbirinden farklı ve uzaktır. Bu iki kelimeye *+şı/şi* ekini eklediğimizde *başşı-jetekşi (başkan, yönetici)* gibi yeni bir anlam oluşturur.

Bazen *+şı/şi* yapım ekiyle yapılan eşanlamlı kelimelerin iki bileşenin de fiil kökenli olması mümkündür.

Kazak Türkçesinde *+la/le, +da/de, +ta/te* yapım ekleriyle yapılan çok sayıda eşanlamlı kelime bulunur. Kazak Türkçesinde fiillerin önemli bir kısmı, fiil yapan yapım ekleriyle yapılır. Fiil anlamı içeren eşanlamlı kelime dizeleri de yapım ekleriyle türetilmiş yeni fiillerden ortaya çıkar. Türkçede *+la/+le, +da/+de ve +ta/+te* alıntı isimlerden fiil türetmek için kullanılan eklerdir. Alıntı kelimelerden türetilen fiillerin çoğunun anlamdaşı ise genellikle bir Kazakça kelimedir.

Dillerin sözcük varlığının gelişmesi her zaman iç imkânlarıyla olmaz, kendisinde olmayan kelimeleri başka dillerden ödünçleme yoluyla alabilir. Bunların başında bilim ve teknikle ilgili kelimeler gelir. Zaman zaman bu alıntı kelimelere karşılıklar bulunsa da türetilen yerli kelime ile alıntının uzun süre eş anlamlı olarak kullanıldığı görülür.

Kazakça karşılığı olduğu halde yabancı dillerden alıntı yoluyla oluşan eş anlamlılıkta önemli bir yer tutan kelimeler ise kaba veya ayıp karşılandığı için kullanılmayan yerli bir kelimenin yabancısının tercih edilmesi meselesidir. Taşradaki halk arasında Kazakçası kullanıldığı halde şehirlerde kaba veya ayıp karşılanarak yabancı kökenli olanı tercih edilmektedir.

Kazakçadaki eş anlamlı kelimelerin önemli bir kısmının ise ünlü veya ünsüz varyantlarıyla aynı kelimenin farklı ağızlardaki kullanılan şekli oluşturduğu tespit

edilmiştir. Taradığımız sözlükte de bunun örneklerine rastladık. *Abıroy- abıyır, bedel; öte, tım, asa...*

Eş anlamlı olduğunu bahsettiğimiz kelimelerden hangisinin daha yaygın veya sık kullanıldığı ise başka bir araştırma konusudur. Bunu, ağızları dikkate alarak ağız bölgelerine göre değerlendirmek de mümkündür. Eş anlamlı kelimeleri kullanan kişilerin mensup olduğu ağız bölgesi dışında tahsil durumu, sosyal mevkisi, kültürel durumu da tercihte etkili olabilmektedir.

Kazakçadaki eş anlamlı kelemelerin yapısı konusunda yaptığımız inceleme konunun daha farklı şekillerde ele alınarak farklı yönlerde değerlendirilmesi gerektiğini de göstermektedir. Bunlar

1. Kazakça kelimelerin bir kullanım sıklığı sözlüğünün yapılması gerektiği
  2. Yazı dili sözlüğünün bu yönüyle dikkatle gözden geçirilerek yaygın olmayan bazı eş anlamlı kelimelerin sözlükten çıkarılarak baskın kelimelerin kullanılmasına zemin hazırlamanın gerekliliği
  3. Bölge ağızlarındaki ünlü veya ünsüzleri farklı olan varyantlardan sadece belirlenen kurallara uyan bir tanesinin sözlükte yer alması gerektiği
  4. Eş anlamlı kelimelerin çoğunun ağızlardaki kullanımlardan oluştuğu dikkate alınırca yazı dilinin eğitim ve devletin bütün kademelerinde daha etkin kullanılması gerektiği
- çalışmadan hareketle yapılabilecek önerilerdir.

KAYNAKÇA

- Adigereev, H. (1951). Qazaq Halqınıñ Qalıptasuw Tarihına Oray. *KazSSR İlim Akademisi Jarışısı Dergisi*, s 1, ss 92-94.
- Ahanov, Kaken (1965). *Til Bilimine Kirispe*. Almatı: Mektep yay.
- Ahanov, Kaken (1978). *Til Biliminiñ Negizderi*. Almatı: Mektep yay.
- Aksan, Doğan (1972) “Eşanlamlılık Sorunu ve Türk Yazı Dilinin Eskiliğinin Saptanmasında Eşanlamlardan Yararlanma”, *X. Türk Dili Bilimsel Kurultayında okunan bildiri*, Ankara
- Alkaya, E. Buran, A. (2013). *Çağdaş Türk Yazı Dilleri-II*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını,
- Arzımbetov, S (1955). *Russko-Kazahskiy Sel'sko- Hozyaystvenniy Slovar' S Osnovnimi Terminami Biologii*, Alma-ata
- Balaqayev, M., Keñesbayev, İ., Kopilenko, M (1985). *Russko- Kazahskiy Frazeologičeskiy Slovar'*, Alma-Ata
- Balaqayev, M. Tomanov, M. Janpeyisov, E. Manasbayev, B. (2005). Qazaq Tiliniñ Stilistikası, 3. Baskı. Almatı: Dāwir yay.
- Bayniyazov, A., Bayniyazova, C. (2014). “Kazakistan'da Kıpçak Sözlükleri ve XVIII-XX. Yüzyıllar Arası Sözlük Çalışmaları”, *Bilig*, 71, 81-92.
- Belbayeva, M., Emieyeva, A (1995). *Torayğırov Şığarmaları Tilinin Sözdigi*, Almatı: Ğılım yay.
- Belinskiy, V.G (1955). *Polnoe Sobraniye Soçinenii*, C IX, Moskova
- Bizaqov, S. (2007). *Sinonimder Sözdigi*, Almatı: Arıs yay.
- Bolğanbayev, A (1960) Qazaq Tilindegi Söztuwdıruw Tasilderi. *Kazakistan mektebi dergisi*, 9.sayısı.
- Bolğanbayev, A. Bizaqov, S. Dauletqulov, Ş (2001). *Sinonimder Sözdigi*, Almatı: A.Baytursunov Dil Bilimi Enstitüsü
- Bolğanbayev, A. Qaliulı Ğ (1997). *Qazirgi Qazaq Tiliniñ Leksikologiyası men Frazeologiyası*, Almatı: Sanat yay.
- Bolğanbayev, Aset (1970). *Qazaq Tilindegi Sinonimder*, Almatı: Ğılım yay.

- Bolğanbayev, A. (2018). *Söz Alemi*. Almatı.
- Çengel, H. K. (2017). *Kırgız Türkçesi Grameri (Ses ve Şekil Bilgisi)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Doğan, O, Koç, K (2004). *Kazak Türkçesi Grameri*, Ankara: Gazi yay.
- Dosqaraev, J., Sarıbayev, Ş., Nurmugambetov, E., Bolatov, J., Bekturov, Ş., Aytazin K (1969). *Qazaq Tiliniñ Diyalektologiyalıq Sözdigi*. Almatı
- Duman, M. Akif (2015). *Dilde Belirsizlik ve Eş Anlamlılık*. İstanbul: Litera Yay.
- Ergin, Muharrem (2001). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak yay.
- Gömeç, S.Y (2015). *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Günay, V.Doğan (2007). *Sözcükbilime Giriş*. İstanbul: Ötüken yay.
- Gülmez, N (2006). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Harfler Üzerine Tartışmalar*. İstanbul
- Hatiboğlu, V. (1970). Eş Anlamlı Sözcükler Var Mıdır ? *Türk Dili Dergisi*, s 29, 9-10.
- Iskakov, A, Sızdıqova, R, Sarıbayev Ş (1966). *Qazaq Tiliniñ Qısqaşa Etimologiyalıq Sözdigi* Almatı: Ğılım yay.
- Iskakov, Ahmed (1991). *Qazirgi Qazaq Tili*. ikinci baskı; Almatı: Ana tili yay.
- Isqaqov, A (1968). *Abay Tiliniñ Sözdigi*. Almatı: Ğılım yay.
- İsayev, Seyilbek (2007). *Qazaq Tili*. Almatı: Öner yay
- İskakov, A (1964). *Qazirgi Qazaq Tili*. Morfologiya, Almatı.
- İskakov, A (1974-1986). *Qazaq Tiliniñ Tüsindirme Sözdigi*, I-X, Almatı: Ğılım Akademiyası Dil Bilimi Enstitüsü
- İsmail, Z (2000). *Kazakça Türkçe Sözlük*, Ankara: Tekağaç eylül kitap ve yayınevi
- Janpeyisov, Erbol (1976). *M. Avezovtñ "Abay Jolı" Epopeyasının Tili*, Almatı.
- Kaliyev, B., Kürkebayev, Ş (1996). *Orısşa- Qazaqşa jane qazaqşa-Orısşa Terminder Sözdigi*, Almatı.

- Kaliyev, Bayinkol (1988). *Qazaq Tilindegi Ösimdik Atawları*, Almatı.
- Kalkan, M. (2006). *Kırğızlar ve Kazaklar*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Karaağaç, Günay (2016). *Türkçenin Dil Bilgisi*. 3.baskı, Ankara: Akçağ yay.
- Kasımova, B (1992). *Qazirgi Qazaq Tilindegi Kürdeli Etistikter*,
Yayımlanmamış Doktora tezi, Almatı.
- Kazak Dilinin Kısa Etimolojik Sözlüğü* (1996). Almatı: Ğılım yay.
- Keñesbayev, İsmet (1977). *Qazaq Tiliniñ Frazelogiyalıq Sözdigi*. Almatı
- Kesici, K (2003). *Dün Bugün ve Hedefteki Kazakistan*. İstanbul: IQ Kültür
Sanat Yayınları.
- Koç,K., Bayniyazov, A., Başkapan, V (2003). *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi
Sözlüğü*. Ankara: Akçağ yay.
- Korkmaz, Zeynep (2003). *Grammer Terimler Sözlüğü*. Ankara: TDK yay.
- Korkmaz, Zeynep (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara:
TDK yay.
- Kutalmış, M. (2004). “Tarihte ve Günümüzde Kazakistanın Alfabe Meselesi”,
Bilig, 31, 1-21.
- Malbaqov, Mirzabergen (1995). *Qazaq Sözdikteri: Qazan Töñkerisine Deyingi
Qazaq Sözdikteri Haqında*. Almatı: Ana Tili Yay.
- Musabayev, G (1954). *Qazirgi Qazaq Tili*. Almatı: Ğılım yay.
- Nurmugambetov, E., Omarbekov, S., Eliyev, F., Kaliyev, G., İmanbayev, A
(1996). *Qazaq Tilinin Dialektologiyalıq Sözdigi I, (A-E)* Almatı:
Ğılım yay.
- Nurpeyisov, K. (2007). *Kazakistan'ın Toplumsal Hayatında Alaş Partisi'nin
Yeri ve Rolü. Kazakistan Tarihi Makaleler. II. Dizi* Ankara: TTK
Yayınları.
- Oralbayeva, N (1989). *Qazirgi Qazaq Tiliniñ Söz Jasam Jüyesi*. Almatı.
- Oraltay, H., Yüce,N., Pınar, S (1984). *Kazak Türkçesi Sözlüğü (Qazaq Tiliniñ
Sözdigi)*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı

- Orazbayeva, F.Ş (1988). *Qazirgi Qazaq Tilindegi Sın Esim Sinonimder*, Almatı: Mektep yay.
- Öner, M. (1998). *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Özdemir, Cemal (2018). Kazak Türklerinin Ve Kazak Dilinin Tarihi Gelişimi, *Atlas International Refereed Journal On Social Sciences Dergisi*, Iksad Publishing House, ss 1125-1136
- Özkan, N. (2017). *Türk Dilinin Yurtları. 4.baskı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Qaydar, Äbdüwäliy (2014). *Ğılımdağı Ğumur*. VI cilt, Almatı: Sardar yay.
- Qazaq Edebi Tiliniñ Sözdigi*. (2007-2011). A. Baytursunova Dil Bilimi Enstitüsü, Almatı: Arıs yay.
- Qazaq Tiliniñ Dialektologiyalıq Sözdigi*, Almatı: Kazak SSR, Ğılım bas.
- Qazaq Tilinin Orfografiyalıq Sözdigi*, (1988) Almatı: Ğılım
- Qazaq Tiliniñ Tüsindirme Sözdigi*, (1959-1961), Almatı: Ğılım Akademiyasının yay.
- Qonırov, Turağul (2007), *Turaqtı Teñewler Sözdigi*, Almatı: Arıs yay.
- Sagındıkulı B. (2009). *Türk Dillerinin Söz Varlığının Gelişim Yasalarının Fonolojisi*. Almatı: Arıs yay.
- Sızdıq, Rabiğa (2010). *Qazaq Ädebiy Tiliniñ Tarihi*, Pavlodar: Torayğirov Üniversitesi
- Sızdıqova, Rabiğa (1994). *Sözder Söyleydi*. Almatı: Sanat yay.
- Şirin, Hatice (2020), *Başlangıcından Günümüze Türk Yazı Sistemleri*. 2.Baskı, Ankara: Bilge Kültür Sanat yay.
- Tajin, M. (2007). *Egemen Kazakistan*. Kazakistan Tarihi Makaleler. 21.sayı, Ankara: TDK yay.
- Taljanov, S. (1936). *K Voprosu O Vliyenii Persidskogo Yazıka Na Kazakskiy*
- Üçok, Necip (2004). *Genel Dilbilim (Lengüistik)*, İstanbul: Multilingual.

